

LENGYEL-
ÉS
OROSZORSZÁG.

KOSCIUSKO LEGENDÁJA.

IRTA
MICHELET GYULA.

FRANCFIÁBÓL FORDÍTOTTA
DE GERANDO ANTONINA.

BUDAPEST, 1878.

FRANKLIN-TÁRSULAT
MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

GRÓF KÁROLYI TIBORNÉ
GRÓF DEGENFELD EMMÁNAK,

A LEGBUZGÓBB HONLEÁNYNAK,

MINDEN SZÉP, NAGY S A HAZA EMELÉSÉRE SZÁNT
ESZME NEMES PÁRTFOGÓJÁNAK

AJÁNlja

MELEG SZERETETE ÉS BARÁTSÁGA JELEÜL

A FORDITÓ.

A FORDÍTÓ ELŐSZAVA.

Most, hogy Oroszország ismét fenyegeti egész Európát, érdekes lesz látni, mint ítélte meg, néhány évvel ezelőtt, korunk egyik kitünőbb írója, Michelet. E híres francia történetíró a ki beható szellemével a mult homályos titkait szokta kutatni és felfedezni, oly igazságosan és oly hiven varázsolva elő a multat, hogy történetét *Feltámadásnak* nevezték, leginkább volt hivatva ezen még alig ismert barbar birodalom rejtélyeit megfejtetni, s egész valóságában előnkbe állítani, annál is inkább, hogy egész életén át a philosophiai magas szempontból fogva fel a történelmet, élesen tudta kijelölni az okok s következmények egymásból való kifolyását, s a multból a jövőndőt sejtetni.

És ha minket, magyarokat, nem is érdekelne oly kiválóan a lengyel-muszka kérdés, mégis

becses lenne e kis művet magyarul is birnunk. Michelet azon ritka szellemek egyike, kik nemcsak egy ország, hanem az egész emberiség kincse; kik nemcsak lángésszel, hanem nemes, ember-szerető, lángszívvel is irtak. Ezért van minden sorában annyi varázs, ezért kellene minden sorát minden nyelvre lefordítani, hogy minden nép mirithesse belőle a haladásban, minden szép, jó és magasztosban való hitét. Mert Michelet egész életén át az igazság, haladás és szabadság apostola volt, tetteiben és irataiban. A történetben egyik törekvése volt igazságot tenni mindazokkal, kiket eddig félreismertek, igazságot tenni egyesekkel és népekkel. A jelen korra nézve pedig hatalmas, lelket rázó szavával, minden elnyomott mellett felszólalt Így jött létre e könyv is.

Michelet ezt 1855-ben írta. Azóta a helyzet nem változott Oroszországban, a jobbágyok felszabadultak ugyan névleg, de tetteleg sorsuk többé-kevésbbé ugyanaz maradt. A Michelet által oly remekül leírt communismus ma is fenáll, csakhogy sok helyt egy úr helyett a község, s annak nevében zsarló hivatalnokok nyomják el a népet. Most mindenkép kereshetik kenyerüket,

de azért a nyomor nem változott, s ha a lapok által hozott adatok nem csalnak, ez évben is, Smolensk, Kaluga, Tambow, Ewer, Novogorod, Wladimir, Vologda, Witepsk és különösen Olo-
nets kormányzóságokban például, a földmivelők-
nek csakis karácsonyig volt kenyerek.

Lengyelország is él még! 1855 óta újra élet-
jelt adott. Oroszország minden erejét összeszedte,
hogy kiirtsa, de hasztalan. 1863. után ezreket és
ezreket (némelyek szerint 68,000 embert) vitt
át Lengyelországból Szibéria halálos jégpusz-
táira és birtokaikat oroszoknak adta, kiket he-
lyökbe letelepített, de nem tudja, hogy a mátyr-
vér mily termékeny. Azon vérből, melyet szent
ügynek áldoznak, ismét hősök teremnek azon
ügy védelmére. — Egész Lengyelországot isko-
lákkal borítja el (még állami nőiskolákkal is), hol
orosz nyelven, orosz szellemben nevelik az új
nemzedéket. — És ez által csak maga ellen nyujt
fegyvert. Mert ha igaz, hogy ezután azon nép
lesz a legelső, mely legelőbb fog
minden fiai számára, minden foku
ingyen-tanítást nyujthatni, minden
iskola egy-egy lépéssel előbbre viszi a nemzetet
a haladás felé, és így fegyver a zsarnokság ellen,

Mert ha azokban téves eszméket terjesztenek is, az igazságnak oly ellenállhatlan varázshatalma van, hogy sokáig el nem rejthető, s a ki néhány igazságot felismert s gondolkodni tanult, a többi magától következtetheti. A világosság legyőzi a homályt, ez a természet törvénye. Lengyelországban különben az asszonyok is hősök, és így szelleme kiirthatatlan. E szerint az orosz kormány nem fog célt érni és felelős lesz az Isten előtt arról, hogy míg egyfelől mindent elkövet, hogy egy nemzetet kiirtson, addig saját szerencsétlen népét oly sötétségben hagyja.

Bizton remélhetjük tehát: Lengyelország ismét lesz, s ez nekünk, magyaroknak, legforróbb óhajunk lehet, mert saját sorsunk is csak akkor lesz biztosítva, ha szabad testvér-nemzettel szövetkezhetünk!

Pálfalva, jul. 25. 1877.

De Gerando Antonina.

I.

Lengyelországhoz.

Francziaország, a sorsnál rendithetlenebb barátsága zálogául, ajánlja Lengyelországnak egy férfi életrajzát, kinek emlékét kegyelettel tartotta fenn és ki mind a két haza előtt szent, egyike a legjobb férfiaknak, kik az emberi nemet megtisztelték.

Mások is voltak talán oly bátrak, némelyek nagyobb alakok lehettek, kevesebb gyengeség volt bennök, de Kosciusko, mindenik közt a jóság legnemesebb példányképe.

Ő volt az utolsó lovag, az első polgár (Kelet-Európában). A régi lengyel lovagok által oly magasan hordott zászló, határ és mértékentül való nemeslelkűség, aczél tisztaságu sziv, és e mellett gyöngéd lélek, igenis gyöngéd, néha túlságos hiszékeny; gyermeki szelidség és elnézés, — ez Kosciusko. — Egy hős, egy szent, egyszerű lélek.

Sokan, és még lengyelek is, köztársasági szigorúságukban, egészen régi római szempontból,

keményen ítélték e sziv és természet hőse felett. Nem találták benne azon lángeszű nagy politikust, melyre szükség lett volna azon rettentő helyzetben, hová a sors ragadta. Elveszett ügy védelmére levén hivatva, a legeggyenetlenebb tusára, ezt elfogadta, hitt valamely isteni csodában, és mint egy nemes lovag, egy szent, elszánta magát a két végletre, győzelemre vagy martyrságra. De azon erőszakos módokhoz, melyek a győzelmet előidézhették volna, azokhoz nem volt képes fordulni. Nem vette fel azon érzéketlen ércz lelkét, melyre ily végső veszedelmek közt szükség volt. Elfelejtette, hogy ő Lengyelország dictatora, hogy kényszeritnie kellett volna hazáját a maga megmentésére s neki magának az árulókat, önzőket, az aristocratiát kérlelhetlenül meg kellett volna rettentenie. Ő csak magát áldozta fel, másoktól igen keveset követelt. Életét oda adta, másoknak a lelki furdalásokat hagyva.

Tulságosan szerető sziv nemes hibája! Igen sokat lehet Kosciuskonak szemére hányni, a szelidség és gyöngédség tekintetében. Nagyon bizalmas, hiszékeny volt, igen könnyen hitt a nők és királyok szavainak. Talán kissé ábrándos is volt. Költői, regényes lelkénél fogva (egész életében szerelmes volt ugyanegy nőbe) minden hatott reá, egy gyermek is vezethette.

De vajon e hibák egyéni hibák-e vagy az egész nemzetéi? Sokszor látjuk azokat a lengyel történet hőseiben. Nem kell tehát csodálkozni,

hogy a jelenkor nagy embere is azon családból való; ha más lett volna, nem volna oly hű képviselője nemes hazája egész jellemének. Azok talán foltok, de meg kellett lenniök e jellemben. Szeretjük őt még azokért is, mert emlékeztetnek a hajdani Lengyelországra... És annál nagyobb hévvel szoritunk szívünkhez, te szegény régi zászló!

És ki tudja, hogy több polgári szigorral megmenthette volna-e Kosciuszko Lengyelországot? Alig hihetem; de azt tudom, hogy azon ritka jószág, mely őt lelkesítette, rendkívüli eredményel volt hazája javára és jövődjére nézve. Megnyerte ügyének minden nemzet szívét és rokonszenvét; meggyőződtek arról, hogy az emberi jószág netovábbja egy lengyelben találtatott öszpontosulva. Másfelől pedig Lengyelországban az addig oly szerencsétlenül elválasztott, s vetélkedésben élő osztályok, közös eszményt találtak e magasztos szellemű erényben és ő köztök a közös kapocs lett. A nemesek üdvözölték benne a keresztes lovagot, a parasztok meglelték benne a könyörületet és józanészt, érezték, hogy az övék, hogy ő Lengyelország lelke.

Azon nap, midőn ez a hitteljes hős, ujjonczersegeit vezette a betanult, fegyelmezett, győztes orosz sereg ellen, és félretéve minden nemesi büszkeséget és hagyományos szokásokat, lemondott a nemes lovasságról és gyalog elegyedett a

lengyel kaszások közé, az nap nagy esemény történt Lengyelországra és az egész világra nézve. Addig Lengyelország csak hősieb nemességéből állott; azon percztől fogva nemzet lőn, nagy, kiirthatatlan nemzet. A nemzeti élet kiolt-hatatlan szikrája, mely oly soká el volt rejtve, kitört, visszatért a nép szívébe, és benne fog maradni örökre Kosciusko emlékével együtt.

Kosciusko elszánt, egyszerű, önfeláldozó ember, csak halni tudott, mint mondták, de még ez által is nagy dolgot vitt végbe: ismeretlen érzést költött fel még az oroszok szívében is. Ők, kik addig csupán barbarok voltak Lengyelország iránt, megkezdték zavarodni midőn a csatamezőn megsebesítve, összezúzva látták Kosciusko személyében. Az orosz paraszt, az orosz katona, ki minden élő lények közül a legbizalmatlanabb és leggyanakodóbb, kit össze lehet tiporni, de megindítani nem, védtelennek érezte magát azon szellemi hatás ellen, melyet e nagy vértanu reá gyakorolt; érezte igazságtalanságát. Igaz, csodák történtek ekkor: a sziklák sirtak, és az éjszaki sark jéghegyei, a kozákok, sirni kezdtek, későn fájdalom! igen későn emlékeztvén meg lengyel eredetökről. Vezérök, Platow, ki 1815-ben Fontainebleau-ba érkezett, látta a nemes száműzöttet, a letiport Lengyelország átszellemült képviselőjét, és keserű könyeket hullatott; az a vén rabló, az a kegyetlen gyilkos, ismét ember lett az ő láttára, és egész haláláig szeme könybe lábadt,

valahányszor kimondták előtte e végzetszerű nevet.

Ah! van isten e világon, s az igazság nemcsak üres szó. . . Azon naptól fogva és azon ember miatt kezdődött az oroszok szívében a testvér-gyilkolás lelki furdalása. . . Sirjatok oroszok, sirjatok kozákok, de különösen magatok felett sirjatok, ti, kik a két országra nézve oly vésteljes bűn szerencsétlen eszközei vagytok!

Ifju szlávok, kiket örömmel látok törekvésekben s erőlködéseitekben, hogy rangotokat elfoglaljátok a nemzetek közt, nektek is ajánlom ezen legjobb, legnagyobb szláv, a szerencsétlen Kosciuszko életrajzát.

Az igazi szlávok nemes szelidsége és nagylelkűsége, ez isteni adományok, melyeket az eredeti népfajoknál találhatni, megindító bájjal nyilvánultak e nagy emberben. Benne tiszteljük a faj geniusát.

Ifjú szlávok, mit kívánjak nektek, mit fog számotokra Istentől kérni az óFrankhon? Bátorságot? Nem, a tiéteket ismeri a világ. Kívánjak számotokra művészi lelket, költészetet? Dalaitok ismeretesekek nálunk.

Többet kívánok batátim. Új pályátok megkezdésekor egy óhajom, egy áldásom van számotokra. Legyen meg bennetek azon szent érzés, mely magából az isten szívéből eredt:

Az egykori Lengyelország hősiecs jósaaga.

II.

Nem lehet egy nemzetet kiirtani.

Már mondtuk másutt is, Európa nem véletlen összecsoportosulása egymás mellé helyezett népeknek, Európa összhangzó műszer, lant, melynek minden nemzetiség egy-egy húrját képezi és egy-egy hangnak felel meg. Nincs itt semmi önkényes, mindenik, magában véve szükséges, szükséges a többiekre nézve. Ha csak egyet is elve szünk belőle, az egész megváltozik, lehetetlenné van téve, és a népek hangsora viszánhangzik vagy elnémul.

Csak vad örültek, észnélküli romboló gyermekek képesek hozzányulni e szent alkotáshoz, mely az idő, az isten, a dolgok végzetszerű szükségének műve, erőszakosan megsérteni azon élő hurokat, azon istentelen gondolatra jutni, hogy egyet azok közül megsemmisítsen és így örökre elrontsa azon magasztos összhangot, melyet a gondviselés alkotott.

E gonosz kísérletek mindig sikertelenek voltak. Azon népek, melyeket megakartak semmisíteni, újra feltámadtak, több életerővel mint azelőtt, kiirthatatlanul. Egy zsarnok elkialthatta magát tehetetlen haragroham közepett: «Eltörölöm Schweizot.» Pitt mondhatta Francziaországról: «Üres folt lesz a térképen.» Egész Európa

a királyokkal és pápákkal együtt, felhasználva az álmod, melyben Olaszország látszólag elmerült, azt feloszthatta, darabokra szaggathatta, mindenik elrabolhatott egy-egy részt, s aztán mondhatták: «Elveszett». Nem, barbarok, feltámadt, épen, erőteljesen. Megifjodva került ki Medea katlanából; csak azt hagyva benn a mi elavult: s ime, itt van ifjan, erőteljesen, hősiesen felfegyverezve. Megismeritek?

És tudjátok, értelemről megfosztott gyilkosok, miért nem vesztett el egyik sem e nemzetek közül, miért kiirthatatlanok ha nem is sebhetetlenek? Nemcsak azért, mert mindenik, dicsőséges múltjával, az emberiségnek tett nagy szolgálataival, isten előtt morális jogot szerzett magának az élethez, hanem azért is, és főképp azért, mivel Európa egy személy levén, mindenik nemzet benne egy-egy tehetség, vagy erő, azon személynek tevékenységi nyilvánulása; úgy hogy ha felteszszük, hogy egy perczre sikerülne is egy nemzetet kiirtani, Európával ugyanaz történnék, mint mikor egy élő lénynek valamely részét megcsonkítják, tüdejét például megsértik, vagy agyveleje egy részétől megfosztják: még él az a szerencsétlen, de szenvedve, öntudatlanul. Alig vehet lélekzetet, elzsibbad, megőrül, vagy pedig az egyensúly fel levén nála bomolva, cselekszik mint a lélek nélküli gép, mind csak egy irányban, mozog mint a vak, rendetlenül és nevetséges módon.

Tegyük fel például, hogy egyszerre megtudnók, miszerint örökös ellenségünk, Anglia, a habok alá merült, vagy pedig, hogy a Balti tenger helyet cserélt és nincs több Németország. . . . Mi eredménye lenne, nagy isten! e rettentő eseményeknek! El sem lehet gondolni. Az egész társadalmi szervezet meg lenne ingatva, a világ örültnek tetszenék; az egész nagy gépezet, összezúzva, megrongálva, csak szabálytalanul mozogna.

Tegyük fel másfelől, hogy istentelen elleneink (kozák írók) óhaja teljesül, hogy a cár serege ellepte Francziaországot, hogy a szabadság össze tiportatott s a nemzet véresen kihalt. Rettentő! A nemzetek anyja, az ki a szabadság tejével táplálta őket, az ki éltet öntött beléjük világossága, forradalma által, örökre kialudt! Az élet, a melegség azonnal csökken az egész világon, minden elhalványodik, minden meghül; földtekénk búsan folytatja utját a többi csillagok közt, benne mintegy ki van halva az élet.

A tudatlanság, a körülettünk levő tárgyakkal kiváló foglalkozás, a nagy dolgok hátrányára a kisszerűekre pazarolt tulságos figyelem, akadályoztatott bennünket eddig, hogy észre nem vettük Lengyelország meggyilkoltatásának, ez éjszaki Francziaország megsemmisülésének borzasztó következéseit. E követkeзések egy részét hazugsággal titkolták előttünk. Valóban megfoghatatlan tény, és az emberi ész lealázására szolgál, hogy a világosság és haladás országá-

ban, egy fél századig sikerült e hazugságokkal ámitani.

Nevezetes példa arra mit nem tehet az ügyesen megvesztegetett sajtó és irodalom, hogy elolt-hatja a világosságot magát, elhomályosíthatja a napot, úgy hogy a megvakított világ azt délben sem veszi többé észre.

E borzasztó setéség közepett, mely tőlök eredt, megjelentek a gyilkosok és szemtelenül állították az áldozat véres tetemei fölött: «Hogy nem volt Lengyelország, nem létezett; ők a semmit gyilkolták meg.»

És látván Európa kábultságát és némaságát, látván, hogy némelyek hitelt adnak szavaiknak, így folytatták hidegen: «Különben, ha létezett volna is, megérdemelte a halált. . . . Középkori hatalmasság volt, a haladást megakadályozó állam, az aristokratikus intézményeknek szánva.» (Ez sért engem leginkább.)

— Én a polgárisodás vagyok, szólalt fel Poroszország.

— És én a haladás elősegítője, mondja Oroszország, (vagy pedig barátai) korlátlan hatalom alakjában forradalmi állam vagyok.

Nincs olyan szemtelen hazugság, melylyel Oroszország barátai ne ámitották volna Európát különösen ez utolsó husz év óta, gúnyt üzve józan eszével.

Nem lehet az éjszaki politikáról beszélni, mielőtt e kérdések világosságba nincsenek he-

lyezve. Nem mondhatjuk el Kosciusko életét, ha előbb meg nem magyarázzuk Lengyelország és Muszkaország valóságos helyzetét.

Egy szót tehát, egyetlen egy szót a fizetett igazságferditőknek, a megvesztegetett rágalma-zóknak, kik félre vezették a közönség ítéletét és setétséget árasztottak; egyszerű bosszuálló szót, mely legalább világos lesz. Ha eloltották a nap sugarait, világítsa őket meg a villám.

A villám az igazság.

És az igazság a következő:.... Bízunk istenben és a józanésben, és nem kételkedünk abban, hogy minden egyenes lelkű lény, ki e lapokat végig olvassa, velünk ne mondja: «ez az igazság!»

Hosszasan, lelkiismeretesen, sok fáradsággal és valódi vallásos buzgalommal kerestük azt. Semmi kutatástól, semmi munkától vissza nem rettentünk, hogy megtaláljuk. E lelkiismeretes nyomozások eredménye megegyezett a józan ész és gondolkodó lélek ítéletével. És e fáradságos munka után, szívünkre tehetjük kezünket és bizton állithatjuk, hogy:

«Lengyelország, melyet szétszaggatva, véresen, némán, mozdulatlanul látunk magunk előtt, él... és mindig inkább meg inkább élni fog; az élet benne, elhagyván a tagokat, csupán szívébe és fejébe menekült, de annál hatalmasabb.

«Ez még nem elég. Egy magában él éjszakon, más nem él, Oroszországban nincs élet.»

Itt nem foglalkozunk avval, hogy volt-e néhány tehetséges író, kik begyakorolván magokat az orosz nyelvben, mint valami tudományos nyelvben, ámitották Európát, egy állítólagos orosz irodalom sápadt előmutatásával. Ez az egész irodalom, néhány ritka és nemes kísérlet kivételével, mely azonnal elnyomatott, csak utánzás.

A bureaucratia borzasztó szervezete, melyet oroszoknak hívnak és mely tisztán német; a katonai intézmény, mely nem kevésbbé mesterkélt, épen nem vakitnak el.

Mondom, állítom, és be fogom bizonyítani, hogy Oroszország nem létezik.

Iszonyu bűne az orosz kormánynak! óriási bűn, 50 milliónyi lélek kiirtása! Lengyelországot csak szétdarabolta, de Oroszországot megsemmisítette.

Alatta, általa gyorsan legördült az ország a szellemi megsemmisülés borzasztó örvényébe, visszafelé haladt a barbárságba.

E perczben pedig a legkegyetlenebb átváltozáson megyen át, melyet soha még nép a történetben ki nem állott. Majd bővebben szólunk erről. Az urbéri rendszerből és jobbágyságból visszatér az ókori rabszolgaságra.

Az orosz szellem, aljas és kisszerű inquisitio által aláásva (hol nem lehet a vallásosságot felhozni mentségül mint Spanyolországban) mindig inkább hanyatlik a szellemi megsemmisülés felé. Szelid volt, hívő és tanulékony; hitét elvesztette;

törvénye a család eszméjében rejtett, az atyai hatalomban; hová lett ez eszme?

Rettentő látvány az egész világra és különösen Oroszországra nézve. Az orosz eszme meggyengült benne és nem vette át Európa eszméjét; elvesztette ideálját, az atyai hatalmat, és nem ismeri a törvényt a nemzetek anyját.

De hát még mi lenne, ha nem volna mellette egy testvérnemzet, mely kisegitheti ezen örvényből, mely mind a kétféle hatalmat (az atyait és a törvényt) ismeri. E testvérnemzet, a szlávok legidősbike, melynek szelleme kifejlődött és megért a sors mostoha csapásai alatt. Nélküle, a szerencsétlen Lengyelország nélkül, melyet halottnak hisznek, Oroszország nem támadhatna fel soha. Még egy darabig zaklathatná Európát, vérrel borithatná, de ezért mind lejjebb sülyedne a megsemmisülésbe és végfeloszlás felé.

Különben Oroszország érzi ezt. Iszonyu kormánya, s azon örült teljhatalmu ura daczára, kik az örvény fele taszítják, tudja azt, hogy minden reménye a szerencsétlen Lengyelországban van. Érzi ezt és megemlékszik a testvérségről. Ezen emlék, ezen érzés, Oroszország védő talizmánja, s ezért az isten meg fogja menteni.

Élj Lengyelország, élj! Egész Európa kér arra, minden nemzet. Senkinek sincs nagyobb szüksége reád, mint a szerencsétlen orosz nemzetnek. E nép üdve és ujjaszületése a te dicső létedet szükségessé teszi. Minél lejjebb száll e

nemzet, annál több jogod van az élethez, annál szentebb, szükségesebb, annál végzetszerűbb leszesz.

III.

Lengyelország romlásának valódi oka.

Még talán soha, Oedipus kora és a Sphinx borzasztó talánya óta, nem vetett a sors kegyetlenebb és rejtélyesebb feladatot a nemzeteknek, mint Lengyelország romlását.

Különös ellentét. Épen a leghumanusabb nemzet vétetett ki az emberiség szabályai alól.

A nemeslelkű, vendégszerető s úgyszólván a legadakozóbb nemzet, melynek a határnélküli bőkezűség, szivbeli szükség volt, az lett mindentől megfosztva s martalékul oda dobva. . . . Az egész földön szétszórva, koldulja kenyerét.

Azon lovagias nép, mely oly gyakran pazarolta vérért védelmünkre, a tatárok és törökök ellen, senki által sem segítettet meg végveszedelmében!

A tizennyolczadik század, mely az ország romlását látta, reá nézve a legszelidebb erkölcsök korszaka volt. Az idegenek, kik ott átutaztak nem győzték dicsérni, hogy azon országban, hol sem rendőrség sem rendőrök nem voltak, a legnagyobb bátorságban lehet roppant terjedelmű erdőkön áthatolni, aranynyal és ezüsttel terhelve. Alig

voltak bűnvádi perek. Nehány törvényszéki jegyzőkönyvekből kitűnik, hogy harmincz év alatt csakis cigányokat és zsidókat ítéltek el, lengyelt egyet sem; sem nemesember, sem paraszt nem esett gyilkolás- vagy lopási vád alá.

«A lengyeleknek jobbágyaik voltak», mondják némelyek. Hát az oroszoknál nem voltak? És a németeknél? A német urbéri rendszer rendkívül kemény volt, még jelen századunkban is. Egyik barátom még látott egy német államban szegény jobbágy leányt, ki kutyaketreczben hált, lánczon. — És mi francziák, kik annyit beszélünk sok szép törvényeinkről, nincsenek-e gyarmatainkban négerek, nem is szólva a fehér négerekről, a gyárbeli rabszolgaságról, mely mindenestre felér a jobbágysággal.

A jobbágy, a lengyelországi köztársaság alatt, tizszer kevesebbet fizetett mint most. Azonkívül fel volt mentve azon legrettentőbb adótól, melyet Oroszország most tőle követel. Csak a nemesek harczoltak. Nem lehetett akkor látni azon hosszú sor ifju lengyel parasztot, kik egymáshoz lánczolva, kozákok által hajtának, hogy Lengyelország elleneit szolgálják, a Caucasusba, Szibériába és még China határai felé is. Fele elvész az uton; másokat visznek helyökbe, és mindig másokat, kik soha vissza nem térnek. Lengyelország fiai a telhetetlen Minotaurus kielégítésére használtatnak.

Mi volt valósággal Lengyelország bűne? Azon

ábrándos ész, azon (ál- vagy igaz) nagyságnak, nagyszerűségnek szeretete, mely néha hősokeket teremtet, de mely köztársaság polgáraihoz nem illett. Minden egyes ember király volt és udvart tartott. Házuk, nyílt ház vala, mindig terített asztal. Minden idegent behíttak, ajándékokkal halmozta. És ez nem történt csupán fényűzésből és büszkeségből, nyájaa szívbéli ösztön, természetes jósa is indította őket ezen bőkezűségre. Minden tárgy, melyet a vendég érdekekkel nézett, mely neki tetszeni látszott, a háziak által azonnal oda ajándékozta. És aljasnak, kisszerűnek, lengyel-ellenesnek találták volna máskép cselekedni. Ez annyira szokásban volt, hogy mikor gyermekeket vittek látogatóba, azt mondták nekik: «Vigyázzatok jól, semmi tárgyat mit látni fogtok ne nevezetek meg és ne dicsérjete, az szerénytelen volna, a háziur azonnal oda ajándékozna.»

Ezen pazar bőkezűség- és ál-nagyságnak, e fényűző nagyuri életnek, (mely dicsőségből él és az aranyat szórja) kettős igen káros következése lön. Egy az, méltatlannak tartották saját ügyeikkel foglalkozni, azt gondnokokra, tisztekre bízták, kik a jobbágyokat zsarolták. És így a legkevésbé kapzsi, legemberszeretőbb, a legnemeslelkűbb emberek, lettek tudtokon kívül, a legszigorubb, legkeményebb urak.

Másfelől a közügyek elhanyagolása nagy hatalmat adott a papok és jezsuiták kezébe. A tizenhatodik században Lengyelország a világ

legelnézőbb legtürelmesebb országa volt. A vallásszabadság menhelye; minden szabad gondolkozó oda menekült. Megérkeznek a jezsuiták. A lengyel papság enged befolyásuknak és üldözővé válik. Azon esztelen vállalatához fog, hogy a görög szertartástkövető harczias kozákokat megtérítse. Ezek, lengyel eredetű, vad, független népfaj, zabolázhatlan mint Ukrania büszke paripái, azonnal elpártolnak, s az oroszok mellé állnak. Az nap a lengyel köztársaság átadta ellenének azon fegyvert, melylyel az később szívéát átdöfte.

IV.

Lengyelország felséges nagylelkűsége.

Feledékeny, szórakozott Európánk most már alig emlékszik azon nagy veszedelemre mely őt a középkorban fenyegette, s azokra kik megmenették.

A török berontás, mely Európára nézve fontosabb volt a tatároknál, nem volt egy napi özönvíz, mely mindent elborít, ront, dúl és ismét távozik. Ezen barbarok, a harczban épen nem voltak barbarok. Szilárd, tömött csapatokat képeztek. Temérdek huszáraiktól védve nyomultak előre a janicsárok, a világ legelső gyalogsága. Diadaluk nagyon is lehetséges volt. Borzasztó diadal, mely nem lett volna a mahomedán

hit győzelme. Mert a török birodalom igen kevésbé mahomedán, mesterkéltséggel alkotás volt, mely nem a vallás vagy faj nevében hódított. A töröknek nevezett népet, a sereg által elrabolt mindenféle faju gyermekekből képezték; borzasztó birodalom, irtózatoss Sodomá. Európa borzadt azon kínzások hallatára, mik a legyőzöttekre vártak: ketté lettek fűrészelve, vagy karóba húzva.

Lengyelország Európa elé állott Magyarországgal, néhány más szlávval, a Duna-melléki románokkal, és megmentette az emberiséget.

A míg Európa munka nélkül élt, vitázott az isteni kegyelem és más megoldhatlan kérdések felett, e hősiesség örök lándzsáikkal fedezték. Hogy Francia- és Németország leányai csendesen fonhassák a kendert, s a férfiak tovább csavarhassák a theológiát, a lengyel és magyarnak egész életében őrrel kellett állnia, karddal kezében, két lépésnyire a barbaroktól. S jaj annak a ki elaludt! Feje a török táborba került, csak teste maradt az őrhelyen.

Minden ember ki akkor azon országokban született, jól tudta, hogy nem fog ágyában meghalni. Élte áldozat volt. Lélekemelő helyzet! Minden perczen készen lenni arra, hogy isten előtt megjelenjen. Az a lelket bizonyos felsőbb körben tartotta és rendkívül szabaddá tette. Mi szabadítóbb mint a halál? Élve is a halál kezé-

ben voltak. Ily embereket csak beleegyezésökel lehetett kormányozni.

Semmi sem nagyszerűbb mint ezen lengyel köztársaság. Az akarat hozott ott létre mindent. Mintegy a szellemek birodalma volt. Sem a királynak, sem a biráknak nem volt elég hatalmuk, hogy az ítéleteket végrehajtsák, az elítéltnak jó szántából kellett magát annak alávetnie.

A lengyel ideal oly magasán levén helyezve, kimondhatlan nehézségeket gördített a köztársaság elébe; a törvény folytonos erőlködéseket követelt a polgároktól; rendes állapotul a magasztost kívánta. Azt tette fel az emberekről, hogy mindig nemeslelkűek, és azok is akarnak lenni. Története folyamában, Lengyelország oly kormány felé látszott haladni, melyet e világon még nem láttak; csupa jó akaratból eredő önkénytes kormány felé.

Bármennyire alászállott is később a nemzeti szellem, bármennyire kifejlődött a kizáró rangkülönbségek eszméje, s a nemesi kevélység, mely az ó-kori nagylelkűséget megingatta, megmaradt mégis ezen első nagyszerű időkből valami lovagias szellem, bámulatos hajlam az önfeláldozásra, melyre nézve talán egy nemzet sem adott annyi példát.

Bármily nehezére essék is egy francziának azt bevallani, az igazság parancsolja, hogy elmondjuk mennyire visszaéltek a különböző franczia kormányok Lengyelország barátságával és

a lengyelek hősiességevel. A legkeményebb próbákra tették és soha ki nem merítették.

Valóban méltatlan, hogy annyi szerződés közt, és még a köztársaság alatt is, Campo-Formionál, Bazelnél, Lunéville-nél, Lengyelország sehol sincs megemlítve. Özönnel ontotta akkor vérét érettünk; Dombrowski alatt állította elé azon hősiessé lengyel legiókat, melyek mindenütt megsegítettek, s felértek legbátrabb csapatainkkal, néha még túl is haladták azokat.

Csak vérző szívvvel gondolhatni el, hogy Napoleon mennyire pazarolta a lengyeleket. Elszántságuk, engedékenységek, tántorithatlan lelkesedésök az iránt, kiben Franciaország zászlóját vélték látni, bámulatra ragadnak és könyekre inditnak. A legszomorubb vállalatokban, melyek ügyeiktől legtávolabb estek, minden habozás nélkül használja fel őket. San Domingoba küldi, kiteszi az éjszakai embereket azon forró égálynak, a rabszolgaság visszaállítására kényszeríti e szabadság bajnokait. A legigazságtalanabb háborúkban, a spanyol háboruban például, ismét lengyelek vannak. A francziák megünják, kifáradnak, a lengyelek nem.

Mi a jutalmok? Ime ez: Háromszor egymásután, 1807-ben, 1809-ben és 1812-ben Napoleon megakadályoztatta nemzetiségök helyreállítását, mely magától történt volna.

Azt lehetne talán hinni, hogy a lengyelek így megcsalatra, elidegenednek, keserűen emlé-

keznek vissza az oly rosszul jutalmazott bálványozásra, megtagadják a hálátlan istent? ... Épen ellenkezőleg. Más emberek ellenére, ragaszkodásuk mind nőtt, a rossz bánásmód daczára. Napoleon bukása (mely annyi embert szakasztott el tőle) csak megerősítette a lengyelek hűségét. Szent-Heléna lelkesedésöket a legmagasabb fokra emelte. A halál végre oltárra helyezte. Mint győztes, nagy ember volt előttök; mint legyőzött és fogoly, hős; halála után pedig mesiaszt alkottak belőle.

Felséges ösztöne a nagy lelkeknek! Hősies buzdulása a szívnek, még azokat is szeretni, kik rosztat tesznek velünk!

Szemünk előtt történt egy ily csoda, hallatlan megfoghatatlan tény Csak emléke is verítéket csal homlokomra. A Collège de France volt annak tanuja. Tanszéke megvan az által szentesítve.

Azon napról beszélek midőn láttuk és hallottuk Lengyelország költőjét ¹ hazája szelleme és szívének dicső képviselőjét lemondani Francziország színe előtt a legjogosultabb gyűleletről, és testvéries szózatot hangoztatni Oroszországról.

Az oroszok kik jelen voltak, megmerevülve ültek, nem merve lesütött szemeiket felvetni.

Mi francziák, lelkünk mélyéig meghatva, alig mertünk a mellettünk ülő lengyel hallgatókra

¹ Mickiewiczet.

tekinteni. Ezen hazátlan gyülekezetben nem volt e képviselve minden fájdalom, minden szenvedés? Minden csapás mi e világon utól érhet! Ott voltak számüzöttek, hajlék nélküli bujdosók, elítéltek, a kor és bú által megtört aggok, szebb idők élő romjai; szegény idős nők népies viseletben, tegnap herczegnők, ma kézimunkájok után élve, kik mindent elvesztettek, rangot, vagyont, vért, éltet. Férjeik, fiaik eltemetve a harczmezőkön, vagy Sziberia bányáiban. Vértett szive annak ki reájok tekintett! Mily lelkiemelő, mily áldozat, mily lemondás kellett annak ki így szólt hozzájuk, ki tőlök felejtést és megbocsátást kívánt, ki elrabolta tőlök utolsó, egyetlen kincsöket: a gyűlöletet. . . . Ah! annak ki ily bátorsággal merte e vérző sziveket sujtani, csak egy körülmény adhatott annyi erőt: az hogy minde-nik közt a legsujtottabb volt.

Annak meg kellett történni. Nincs mit a felett vitatni. Meg volt írva, hogy Lengyelország, saját szívéből kitépve Lengyelországot, felemelkedve e földről, visszanyomva a végtelen fájdalmat, a gyűlölet és emlékek végtelenségét, magas reptében magával ragadja még Oroszországot is.

Az a fehér sas rejtélye, ki vérét áldozza, s megmenti a fekete sast.

V.

Lengyelország költői és prófétai szelleme. Ujkori legendája.

Néhány évvel ezelőtt, valami lithnániai faluk esküvel erősítették, bírák előtt, hogy tisztán láttak az egen egy nagy sereget, mely nyugotról éjszak felé vonult.

Az a nagy fájdalmak kiváltsága, azoknak isteni adománya, kik a jelenben igen sokat szenvednek, hogy túlszárnyalják az időt.

Azon szívbeli felemelkedettség, azon nagylelkűség, melyről szoltunk az ellenség iránti ritka szelidség, is megérdemlik, hogy ezen erkölcsi nagyság magaslatáról, a szem messzire lásson, és a jövődő kárpótlásait előre sejtse.

Isteni adomány! sohasem voltál szükségesebb mint most, sohasem vigasztaltál nagyobb fájdalmakat! Hadd láthassák a világot jónak és igazságosnak, a minő egykor lesz.

Ezen hatalom, ezen tehetség meg van az emberben, a hogy némelyek állitják. Hiszem is, sőt meg van néha a tömegekben!

Nem voltak-e a rabságba hurczolt zsidók közt, nálunk a Cévennesekben és másutt, jósnemzetségek?

Isteni szent igazság! Az az összetiport nemzet, mely szétdaraboltatott, kínjai közepett prófétai szellemmel áldatott meg.

Nem jár többé, de repül. A két egyetlen fel-séges költeménye, mely ezen utolsó időkben meg-jelent, e két lélekből eredő szózatja Lengyelor-szágnak: A karácsonyi éj visiója és az Alvilági vigjáték. Mély hangú panasza egy oly embernek ki az ó-világ felett kesergett és ki tudtán kívül proféta lett.

Azok kik látták azon gyászos metszvényt, mely Napoleont ábrázolta halott lepelben, babér-koszorúval fején, szemeit térképre szegezve, mely-ből Lengyelország hiányzik és isten előtt mente-getődzve, képzelhetik mily rendithetetlen a len-gyelek bizalma az örök igazságban.

Kétséget nem szenved, hogy ezen szerencsét-len nép közt kifogyhatatlan költészet, előérzet, jövődölés létezik. Magokba rejtik azt némán, és vigasztalásukra, lelki gyógyszernek használják.

Lengyelországnak leghatalmasabb nyilvánu-lása ez utolsó időkben, élő költészete, emberi köl-teménye, azon érdekes alak, mely napjainkban egyedül, és teljes világosságban, csak most, 1849-ben legendaszerű lett.

Megismerkedtünk itt azon rettenetes bűbájos emberrel, ki fegyver nélkül egész századokat megszalasztott, ki tekintetével sebesített és kiről a golyók lepattantak, vagy ijedten visszafordul-tak, láttuk és ismertük Bem tábornokot.

Itt csupán szelid és nemesszívü embernek mutatkozott. Fáradhatlanul foglalkozott új tan-módok feltalálásával, melyek a szegény len-

gyel parasztok tanulása megkönnyítésére voltak szánva. A háború nála természeti szükség volt, de ennek semmi jelét nem adta. Arcza, mely nem volt harczias, inkább szomorú kifejezéssel birt. Csak a csatákban, a veszedelem közt vidult fel.

A golyózápor között, víg, ellenállhatlan lett, akkor érezte magát elemében. A mellett szelid volt és emberséges. A veszedelem nem költött fel benne, se haragot, se gyűlöletet, csak nyájas jó kedvet. Azért is emléke még az ellenségek-nél is szeretettel maradt fenn; a szlávok éppen úgy tartják magokénak mint a lengyelek és magyarok, s népdalaikban éneklik.

Ez a legenda a nép szívében támadt és napról napra megerősödik. Most nem rég, midőn a sziléziai önkénytesek, kiket szívők dél felé vonzott, s kik akaratuk ellen hajtattak éjszakra, a poroszok által: «Hiában erőlködnek, mondák nekik, Bem mindnyájokat le fogja győzni. Él még és élni fog. A harangok ezer év óta hirdetik megjelenését. Hallják csak! Nem mondják-e folytonosan: Bem! Bem! Bem! . . . Nevét hangoztatják és fogják hangoztatni mind örökké.»

VI.

**Oroszország ismeretlen volt 1847-ig. Tökéletesen
communista.**

Egy dolog megfoghatlannak tetszik, az hogy 1847-ig Oroszország, az igazi, népies Oroszország, ép oly ismeretlen volt, mint Amerika Columbus felfedezése előtt.

Elolvastam volt mindent, mit Oroszországról irtak és mi némi értékkel birt, de azért nem tudtam semmit. Éreztem, hogy e munkákban, melyek komoly alakuk daczára, felületesek voltak, csak a külső dolgokat érintették, az öltözetet, nem az embert.

Éles belátásu, finom észlelő, ki nőies tapintattal birt, de Custine, lefestette volt az orosz felső köröket, sőt néha futólag egy-egy népies alakot is odavetett.

Mickiewicz nagyjából megismertette a szláv jellem főbb vonásait, és azután, a részletekbe bocsátkozva, nagy világosságot vetett az orosz kormány valódi szervezetére és jellemére. Tovább ment volna, de meg nem engedték. Tanítását betiltották.

Különben Mickiewicz, nemes erőlködésében, hogy Oroszországot kimentse, és a két rokon ellenséget, az orosz és lengyelt, közös eredetök emlékére kibékítse, nem emelhetette ki kellően azt,

mi az oroszoknál kiváló jellemvonás, és mi által különböznek a többi szlávoktól; a mi által kevesebbet érnek; azon erkölcsi sülyedést, melybe e nagy birodalom merülő félben van.

1843-ban egy tudós gazdasági tanár, Haxthausen, beutazta Oroszországot, hogy az ottani földmívelési módszert tanulmányozza. Csak a földdel foglalkozott és az emberekkel ismerkedett meg. Ő találta fel Oroszországot. Lelkiismeretes nyomozása több világosságot vetett azon országra, mint minden előtte megjelent munka.

A tudós férfi bizonyosága annál kevésbbé vonható kétségbe, hogy magok az oroszok által tett vallomásnak tekinthető. Az orosz czár ajánlatára a hatóságok és nagyföldbirtokosok ugyanis a legnagyobb készséggel vezették őt el mindenüvé. Ha az orosz kormányt lett volna szándéka vizsgálni és tanulmányozni, az igazságot mindenképp eltakarták volna előtte, de mivel csak a mívelésmóddal foglalkozott, a legkimerítőbb részleteket nyerte az alsóbbrendű szegények életéről, a falusi jobbágyokról és földmívelőkről.

Az ily jól értesített német tudós, lassan haladt előre, községről-községre, mindent kutatott, vizsgált, kérdezett, és bár kissé szolgai tiszteletet érzett és tanusított a kormány és a hatalmas, befolyással bíró emberek iránt, mégis ítélete szabadságát tökéletesen megtartotta.

És vajon mi az eredménye ezen, az érdekelt fél által irányozott tanulmányozásnak? — Egé-

szen váratlan, és Haxthausennek valóban tisztelére válik.

Nem mondja el általánosságban, de minden lépten kimutatja: hogy a földmivelés és földmivelő nyomorult állapotban teng, hogy alig természetnek, hogy a föld népe, mit sem gondolva a jövővel, előrelátás nélkül él és nem is igen képes fejlődni.

A népesség, mondják, hamar szaporodik, a termény azonban nem; tevékenység nincs semmi. Különös ellentét: az élet növekszik, de halálosan el van zsibbadva.

Egy szó mindent megmagyaráz, és e szó Oroszország maga. Az orosz élet: a kommunizmus.

Példátlan társadalomnak valóban rendkívüli alakja. A község, a földesur felügyelete alatt, felosztja a földet a lakók közt minden tíz, hat, négy, három évben, sőt némely helyt minden évben.

A felosztáskor azon család, melynek tagjainak száma megapadt, kevesebb földet kap, az mely növekedett, többet. Annakra érdekében van tehát a családnak, hogy kisebb ne legyen, miszerint ha az öreg apa például elhal, azonnal más öreget fogadnak fel, a kimúlt helyébe. Oroszország ereje abban rejlik, hogy (némiképp mint Amerikában az Egyesült-Államoknál) bizonyos telek-törvénnyel bír; azaz, hogy folytonosan

osztogatnak földet az új érkezőknek. Idegenek nem igen használják ezt fel, tartván a jobbágyságtól, de a gyermekek teménytelen számmal szaporodnak. Minden gyermek ki a világra jön, készen kapja kis darab földjét, ez némikép serkentés a szaporodásra. Szörnyű hatalom e szaporodás, mely fenyegető volna a világra nézve, ha nem lenne ellensúlyozva. De a halál műve nem kevésbé rémitő ez országban, két tevékeny segédje van, borzasztó égalj és még borzasztóbb kormány.

Aztán azt is számba kell venni, hogy ha ezen kommunizmus elősegíti is némely tekintetben a szaporodást, másrészt rendkívül zsibbasztó, terméketlenség, dologtalanság, hanyagság kútfeje. A földmivelő semmi felelősséggel nem bírván a községben bízik, és mintegy gyermekies gondatlanságban él. Alig érinti a terméketlen földet rossz ekéjével; semmivel sem törődve énekli egyhangu szelid dalát. A föld alig fog teremni; mindegy, majd kap még több földet; ott van felesége, lesz majd gyermekök.

Ennek váratlan következménye, hogy a kommunizmus megerősíti a családi kötelékeket. Az asszonynak jó dolga van. Ő a gazdagság kútfeje. A gyermeket örömmel fogadják. Gazdagságot hoz. Csakhamar meghal, az igaz, de az anya mást ad helyébe és a család jóléte nem csökken.

Vad, természet szerinti élet, a szó aljas értelmében, valódi állati tengés, mely az embert igen alant tartja. Semmi munkásság, semmi előrelátás,

semmi gond a jövőre nézve. A férfi csupán az asszony és a községben bízik. Az anyagi örömek, a pálinka, a gyermekek szaporítása, kik elhalnak és kik helyébe mások következnek, ez az orosz paraszt élete.

Félnek a birtoktól, a kiket birtokosokká tesznek, hamar visszatérnek a communismushoz. Félnek a munkától, a felelősségtől, a rossz esztendőktől. A földbirtokos tönkre mehet; a communista nem mehet tönkre, mivel semmiye nincs. Az egyik paraszt, kinek földet akartak ajándékozni, azt mondta: «Igen, de ha megiszom a földet?»

Valóban különös tévedés ez alsórendű állattias communismust, összezavarni azon hősiességű communismussal, melyet a szabadság megoltalmazására állítottak fel némely községek. A szerbek, a montenegrobeliek például, midőn ki voltak téve, a hatalmas törökök elleni harcaikban, hogy minden lépten rabságba ejtessenek, ló farkához köttessenek stb. e végveszedelemben bizonyos communismusban kerestek oltalmat és bátorságot. Testvérség jött létre közöttök életben és halálban, de ez nem aljasította le őket, se nem gyengítette.

Egészen más az ösztönszerű, rest, alsórendű communismus, mely sok állatnak az állapota, azoknak, melyekben az egyéni szervezet nincs még kellően kifejlődve. Így a puhányok a tenger fenekén; vagy a vademberek néhány elhagyatott szigeten, az orosz parasztok communismusát mu-

tatják fel. Támaszkodik a községre, mint a gyermek anyja kebelére. Enyhítést talál abban a rab-ság ellen, szomorú enyhítés, mely megerősítve a restséget és közönyt, azt meg is örökíti.

Az orosz nép rémitő nyomora és fejlődési tehetetlensége közepett, egyetlen vigasztaló tény vet egy kis világosságot, egy kis örömsugarat a szomorú képre, az a családi szeretet, az asszony és a gyermek. De itt is még nagyobb nyomorúságra és süllyedésre találunk. A gyermek születik, szeretik őt, de nem ápolják. Meghal, egy más következik helyébe, kit szintugy szeretnek és ép oly kevésbé siratnak. Úgy elfolynak mint a víz habjai. Mintha az asszony forrás volna, melyből egész nemzedékek erednek, kik azonnal eltűnnek a föld mélyében. A férfi számba sem veszi. Vajon övé az az asszony, a gyermek? Azon borzasztó jobbágyi életben még egy más szomorú kommunizmus is van, melyet nem érintettünk. Az, ki nem szabad, kinek saját eszméje is más birtoka, annak nincs se felesége se gyermeke. Minden bizonytalan reá nézve. Valósággal tehát a család sem létezik.

VII.

Minden Oroszországban csak csalókép és hazugság.

Az orosz kommunizmus éppen nem szervezett intézmény, az természetes állapot, mely a faj, az éghajlat, az ember és természet szüleménye.

Az orosz nem éjszaki ember, nincs benne az a megtörhetetlen erély és komoly méltóság. Az oroszok déli népfaj; első pillanatra észre lehet azt venni, arra mutat könnyü mozgékonyságuk, változékonyságuk. A tatár betörések erőszakos nyomása alatt kergettettek a déli vidékről azon rengeteg posványba, mit éjszaki Oroszországnak hívnak. Ezen borzasztó vidék igen népes. A déli rész, mely oly termékeny, pusztasíkság.

Minden éven, nyolcz hónapon át, irtózatossár, minden közlekedés elzárva; az év másik részében pedig jégtorlaszok, fáradságos és veszedelemes utazások, kivéve szánon. Egy ily égalj kétségbeejtő egyformasága, a közlekedések hiánya által okozott magány, minden, rendkívül szükségessé teszi az emberekre nézve a mozgást. Ha azon vas kéz nem lánczolná őket a földhöz, nemesek és parasztok mindnyájan elvándorolnának, mennének, jönnek, utaznának. Az az egyetlen óhajok. Csak kényszerűségből lesznek földművelők; a katonai élettől is undorodnak, utazóknak születtek, házalóknak, vándor ácsoknak és műárosoknak, különösen pedig kocsisoknak, ebben kitűnők.

Azonban mivel ezen ösztönt ki nem elégítheti, a földművelő legalább helyben igyekszik változatosságot és mozgást előidézni. A földek folytonos kiosztása egy kézről a másikba való áthelyezése, némi belső utazásfélét teremt elő az egész község számára. Az unalmas, mozdulatlan

föld mozgósítva van és változékony lesz e gyakori csere által.

A szlávokról mondták azt, mi főképp az oroszokra illik, hogy tudniillik reájok nézve nincs sem mult, sem jövő, a jelen létezik egyedül.

Ez éjszaki sártenger mozgékony lakói, hol a természet folyton folyvást alakít és szétbont, emlékeztetnek egy kissé a víz változó habjaira. «Álnok mint a víz» mondta Shakespeare. Félig becsukott hosszukó szemeik, nem igen hasonlítanak az emberéihez. A görögök az oroszokat «gyíkszemüeknek» hitták, és Mickiewicz még jobban eltalálta midőn azt állította, hogy az igazi oroszok rovar szemekkel bírnak; fényesek, de nincs azokban emberi tekintet.

Mindjárt észre lehet venni, mily sok hiány van e fajban. Még nem emberek.

Azaz hogy hiányzik bennök az mi az ember fő tulajdona: az erkölcsi felfogás, a jónak és rossznak érzéke.

Ez érzék és ez eszme a világ alapja. Ha azzal nem bírna, a bizonytalanban lebegne mint a chaos, mely várja, hogy megteremtsék.

Nem tagadjuk miszerint az oroszoknak sok nyájas tulajdonaik vannak. Szelidek, jó pajtások, szerető szülék, emberségesek és jótékonyak. De az őszinteség és erkölcsi fogalom, tökéletesen hiányzik bennök. Ártatlanul hazudnak, ártatlanul lopnak, hazudnak és lopnak folytonosan.

Különös eset! a bámuló tehetség; mely náluk

igen ki van fejlődve, megérteti velök a költészetet. Fel tudják fogni, hogy mi nagy és magaslatos, de az igaz és igazságosról nincs fogalmuk. Ha arról beszélnek előttök, hallgatnak, mosolyognak, nem tudják miről van szó.

Az igazság pedig nemcsak alapja minden társadalomnak, annak valóságát, lényegét is képezi. Oly társadalom mely azt nélkülözi, csak látszólagos, valóság nélküli ál- és üres társadalom.

Oroszország csal és hazudik: a legfelső foktól a legalsóig, folytonos képbüvészet és képzelgés minden ott, az az ábrándok birodalma.

Kezdjük alólról, azon elemmel, mely a legeredeibbnek és legszilárdabbnak tetszik az orosz népnel.

A család, nem család. A férfié a feleség? Nem, elébb az úré. Kié a gyermek? Ki tudja?

A község, nem község. Első pillantásra kis patriarkai köztársaságnak tetszik, a szabadság némi előnyeivel. Vizsgáljuk meg jól, azok csak szegény rabok, kik felosztják egymás között a rabság súlyát. E köztársaságot meg lehet venni, el lehet adni, s egy szóval eltörölni. Semmi biztosíték, sem a községre sem az egyes emberre nézve.

Menjünk feljebb, az urakig. Ott az ideal és valóság közti ellentét még nyilvánosabb, és a hazugság még észrevehetőbb. Ez az úr atya, a régi felfogás szerint, atyailag kormányoz és teszen igazságot, a legöregebb falubeli segítségével. De

valósággal ez atya a legkegyetlenebb zsarnok, falujában zsarnokabb mint a czár Szent-Péter-várában. Kénye kedve szerint üti veri a szegényeket, elrabolja leányaikat, őket pedig besorozza katonáknak, a sziberiai bányákba küldi hol távol kedveseiktől pusztulnak el; vagy pedig az új gyárakba beadja, melyek valóságos gályarab-börtönök, folytonosan új meg új nemzedékeket vásárolva és emésztve fel.

Azoknak sorsa, kik szabadok, még rosszabb, és senki sem kíván szabad lenni. Egyik orosz barátom minden igyekezete daczára sem volt képes jobbágyait felszabadítani. Jobban szeretik a rabság véletlenségeit, az legalább sorsjáték. A véletlen jó urát is adhat. De az ugynevezett szabadok, kik a barbar igazgatás alatt nyögnek, nem remélhetnek ily véletlent. Ez még a legzsarnokabb úr.

Ez igazgatás a hazugság birodalmában, a legesleghazugabb. Orosznak nevezi magát és pedig német. A hivatalnokok öt hatola kurlandi és liflandi német. Gőgös, durva, pedans népfaj, az oroszoknak tökéletes ellentéte, mely azt semmikép fel nem tudja fogni, nem érti sem életét, sem szokásait, sem szellemét. Egészen rossz irányba vezeti a népet, azt elnyomja, avval kegyetlenül bánik és e szelid, könnyelmű népesség nyájias eredeti oldalait egészen megbénítja.

E hivatalnokok tömkelegében nem lehet undorodás nélkül gondolni azon részre, melyet egy-

házinak neveznek, és mely az igazgatás egyik ágát képezi. Semmiféle szellemi oktatás, semmi vigasztalás a szegény nép számára. A vallásos oktatás szigorúan el van tiltva. A legelső buzgó embereket, kik prédikálni akartak, Sziberiába küldték. Oroszországban a pap, csupán hivatalnok, ügyvezető, egyéb semmi. És mint hivatalnok katonai ranggal van felruházva. A moszkvai érseknek fővezéri czime van, a kazáninak pedig főhadnagyi. Valóságos anyagi egyház, a szellemnek tökéletes ellentéte.

Az oroszok pápája a papi tanács, ez határoz a szellemi kérdések felett; de ezen tanács is esküvel fogadja, hogy «birójuknak ismerik el a czárt», úgy hogy az igazi pápa a czár.

Igen meghitt és nevezetes író, e kérdésekre nézve, Tolstoi kereken kimondja: «A czár a vallás született feje».

A czárban öszpontosúl aztán minden hazugság minden csalás, mely a többieket megkoszorúzza. Nála minden ál és hamis, az árnyék árnyéka.

Látható, megtestesült gondviselés, az atyák atyja, a szegények pártfogója! Később megismertetjük majd az olvasóval ezen borzasztó atyaiságot, egész pokolbeli fejlődésében.

Itt csak azt akarjuk kimutatni mily kevés valóság van még azon tulajdonságában is, melyet legkevésbé lehet kétségbe vonni, a hatalomban és erőben. Meg akarjuk magyarázni, hogy ez a

hatalom, mely oly kemény, oly teljes és oly ingatlannak látszik, tulajdonkép mily gyenge és gyarló.

Két természetes ok hozta létre ezen természetelleni szörny-kormányt. Azon kétségbeejtő folytonos változások, állandóság hiánya, mit a tatár lovasok örökös berontásainak köszönhetett az orosz nemzet, kimondhatatlan vágyat keltett bennök a nyugalom és béke iránt, mit egy úr kormánya alatt vélt éldelhetni. Másfelől pedig az orosz faj eredeti mozgékony-sága, változékonysága rendkívüli állhatatlansága ezen nyugalmat majd lehetetlenné tette. Bizonytalan, úgy szólván folyékony levén mint a víz, csak oly módon lehetett megszilárdítani, mint a hogy a természet szilárdítja meg a vizet, a kemény összehúzás, összevonás által, azon erőszakos zord módon, mely a téli éjszakákon a vizet jéggé, a folyadékot aczélkeménységű kristálylyá változtatja.

Ez az orosz állam erőszakos mütétének hű képe. Ez ideálja; olyan kellene, hogy legyen az orosz kormány, szigorú nyugalom, kemény változhatlanság, melyet az élet legjobb nyilvánulásai árán vásárolnak meg.

De nem olyan. Hogy a hasonlatosságot folytassuk, vannak oly roszul befagyott jégdarabok, melyeknek belsejében víz van, felül bebőrödzött mocsárok, melyek folytonosan megcsalhatnak. Szilárdságuk bizonytalan, állandóságuk nem való.

Az orosz szellemben, mint mondtuk, nincs semmi, a mi (még a rabságban is) szükséges az állandósághoz. Inkább hasonlítanak az elemekhez mint az emberiséghez. Hiába szorítják meg őket, kicsúsznak, ki tudnak búvni. Mivel is szorítják? Az igazgatással. De ez nem erkölcsösebb mint az igazgatandók. A hivatalnokban nincs több becsületérzés, jellem tisztaság és komolyság, mint a nemzet többi tagjaiban. És a nélkül a kormány működése eredménytelen. A hivatalnok is könyelmű, kapzsi és tolvaj. Ha az alattvalók mind lopnak, a bírák megvesztegethetők. Ha a nemesember és a paraszt kész lelkét eladni, a hivatalnok sem marad ebben hátra. A császár jól tudja, hogy csalják, lopják minden felől, hogy legmeghittebb embere sem tud néhány rubelnek ellenállani.

Azon rettentő teljhatalom, melyet akarata végrehajtóinak által ad, mivé leszén útközben? Minden fokon megütközik a megvesztegetésben, megvásárolhatásban és így az eredmény bizonytalan.

Ha a császár mindig ki lenne játszva, ha akarata, ha parancsai mindig hatás nélkül maradnának, erre el lenne készülve és a szerint irányozhatná magát. De nincs úgy. Az egész gépezet legnagyobb hibája az, hogy szeszélyes, bizonytalan. Néha az autocrata legszigorúbb, leghatározottabb parancsa eredmény nélküli, máskor egy véletlenül kiejtett szava bor-

zasztó, felszámíthatlan következéseket von maga után.

Vegyünk egy példát: Midőn Katalin néhány Lengyelországban elfogott francziát küldött Szibériába, keményen meghagyta, hogy velök emberségesen bánjanak (a közvélemény miatt). Kétszer is megparancsolta, fenyegetett és még sem fogadtak szót neki.

Más ellenkező példa: Miklós czár azt mondta egyszer véletlenül Volga melléki parasztoknak: rendkívül óhajtja, hogy a jövőben minden paraszt szabad legyen. Ez a szó lánggra gyújtó szikraként lebben el ajkairól; rettentő lázadás üt ki, az úrakat lemészárolják, vér özön foly és csak a hadsereg képes ezt elnyomni.

Ily bizonytalan minden. A czár néha, akaratja ellenére is, istenként követtetik s vakon engedelmeskednek neki, máskor épen nem. Néha rendkívüli merészséggel van kijátszva és megcsalva. Például szeme láttára eladnak részletenkint egy egész hadihajót és még ércz-ágyukat is. O látja, tudja, fenyeget, büntet; és a tény azért tovább foly. Minden nap gúnyosabban mutatja meg neki a sors, hogy e rémitő hatalom csalékony, hogy ez erő tehetetlen. Minden nap küzd, haraggal vergődik, ezer módot kísért meg és ép oly tehetetlen marad. . . . Megalázó ellentét! Isten e földön, és oly kegyetlenül megcsalva, meglopva, kijátszva. Ily állapot örültté tehet.

E szerint az egész orosz nemzet: hazugság. Hazugság a községben, mely álközség. Hazugság az urakban, a papokban, a csárban. Mind növekedő hazugságok, csalképek.

Micsoda nép az tehát? Emberiség? Természet, kezdő és még szervezetlen elem? Por vagy homok mint az, melyet három hónapon át kerget a szél az orosz földön? Vagy pedig víz, mely az év többi részében víz, jég és sár alakban alkot óriás mocsárt e szomorú vidékből? Nem. A homok ahhoz képest szilárd és a víz kevésbbé csal?

VIII.

Oroszország hazug politikája. Hogyan semmisítette meg Lengyelországot.

Oroszország, természeténél fogva a hazugság megtestesülése lévén, külső politikája, és Európa elleni fegyvere is a h a z u g s á g.

De itt fontos különbség létezik: a mennyire változékony, könnyelmű, ingatag az orosz faj, ép olyan következetes, kitartó és állandó a politikában és diplomatiában. Ez a kormány, mely nagyrészt idegen elemekből áll, majdnem kiválóan német, s a német machiavelismus hagyományos politikáját követi, valami byzanci és görög ravaszság hozzáadásával. A személyzet nem változik, ugyanazon emberekből választják mindig. Miniszterek, diplomataik, minden rendbeli és

nemü kémek meg észlelők egy és ugyanazon területet képezik, hatalmas politikai jezsuitaság!

Csak két hatalom meritette ennyire ki e földön a hazugság ilyforma gépezetét: a valódi — és ez orosz jezsuiták.

A jelen kor, mely mindenben tökéletesebb, ezer mesterséggel és művészettel levén felszerelve, mit az ókorban még nem ismertek, két páratlan művét mutatja fel a rendszerezett hazugságnak, két csalfaság Iliasát, melyet hajdan egy korban sem képzelhettek vagy foghattak volna fel. Az elsőt a jezsuiták vitték végbe IV. Henrik uralkodása körül. Türelemmel, észrevétlenül fogtak hozzá a világ neveléséhez és szellemi átalakításához, hogy vakbuzgó, vérengző kort hozzanak elő, új Szent Bertalani éjszakát, mely a harmincz éves háboru neve alatt dühöngött. A másik mű, mely közelebb áll hozzánk és már egy század óta van elkezdve: azon állhatatos cselszövény, melylyel az orosz jezsuitaság (igy hívom ezen ármányos diplomatiát) Lengyelországot belőlről mintegy vegytanilag feloszlatta, kívülről pedig a sötétség hálóiával vette körül. Egész Európa közvéleményét ellene fordította, a leghíresebb közlönyeket, legbefolyásosabb embereket pénzzel vagy hízeltételekkel nyerte meg, így alközüvéleményt alkotott, mely látszólagos nyilvánosság mellett, mindent titokban tartott, és végre neki bátorodván, a ravaszsággal együtt a megrémítés varázsvesszejét is felhasználta.

E műtét igen hosszas volt, és sok idő kell annak tanulmányozására. De megérdemli a fáradságot. Azok, kik azt türelemmel keresztül kutatják Rhulieres, Oginski, Chodsko és Lelewell hírneves írókban, kegyetlen de rendkívül érdekes politikai és physiologiai kísérletnek lesznek tanui. Látni fogják hogyan támadja meg a hidegvérű csúszó-mászó a melegvérű nemes állatot, hogy igézi meg fénytelen szemeivel, hogy tekerődzik például a borzasztó óriás kigyó, a tüzes ló körül, hogy szoritja össze, a míg a nemes állat kifáradtan, lerogyva, a kigyó hatalmába kerül s az kiszívhatja véréét.

Ez mind lassan-lassan kezdődik. Előbb részvételtjes tekintet, jó-szomszédságbeli figyelem, a testvéries aggodalom, melyet Oroszország a lengyelek visszavonásai miatt érez.

És úgy szereti azt a Lengyelországot, nem tűrheti, hogy egy lengyel a másikat elnyomja. Mint bölcsész, mint a türelem lelkes apostola, különösen a máshitűek pártját fogja; a vallásszabadság védelmére repül, (mely nincs fenyegetve.)

Ez az első lépés a megsemmisítés felé, Oroszországnak első műtete Lengyelországon.

Katalin épen akkor fosztotta meg az orosz zárdákat világi javaiktól. Nagy aggodalmak közt volt. Jónak látta Oroszországot vallási háboruba keverni, elhitette a parasztokkal, hogy a görög

szertartást követő testvérek védelméről volt szó, kiket a katolikusok üldöznek Lengyelországban. A háború igen kegyetlen lön. Ez az isten-tagadó asszony buzdítására, ki keresztes háborút hirdetett, egész falukat hurczoltak kínpadra és égettek meg, a vallás-türelem nevében.

Ezt mind Lengyelország iránti barátságból, a máshitü lengyelek védelmére. De ez még nem elég. A czárné nem fogja kevésbbé pártját azon lengyeleknek, kik régi barbar törvényeikhez hívek maradnak, hívek a régi anarchiához.

Ez a második megsemmisítési mód.

Mint a régi alkotmány bámulója, nem fogja türhetni, hogy az ország átalakuljon, hogy a kormány valamikép megerősödjék.

Ezen második művének alkotásában Oroszország különösen azon lesz, hogy Lengyelországban egy más Lengyelország keletkezzék. Mint egy álnok orvos, ki betegét akarata ellen kezdván gyógyítani, az élő testben más élő testeket tudna ügyesen előhozni, férgeket teremtné.....

Átkozott, nevetséges jelenetek történtek ott ezen időben. Azon elpártolt lengyelek, az oroszok barátai, a legmegfoghatatlanabb hazafias jeleneteket játszották. Az egyik térdén csúszva ment be az országgyűlési terembe, kezénél fogva hat éves fiacskáját, és tört emelve feje felé, kijelentette, hogy azonnal megöli, ha a régi törvényeken a legkisebbet is változtatnak. Szabad marad, vagy megöli gyermekét.

Ez Oroszország második műve. A harmadik, mely még merészebb nem csak politikai de társadalmi is. Már 1794-ben Kosciusko idejében, az orosz csak azért jelenik meg Lengyelországban, hogy az ártatlan falusi népesség jólétét biztosítsa. A Spartacus felkiáltását hallatja, a szolga háborúra ösztönöz; ez az első alkalmazása azon rendszernek, mit Ausztria 1846-ban használt a galíciai öldöklések alkalmával.

Harmadik megsemmisítési mód.

Az oroszok nem kardjaikkal győzték le a lengyeleket, a nyelveikkel; ez vitte végbe az egész műtétet. Három hazugsággal győztek.

De hát ha még előszámlálhatnók azt az ezer fortélyt és ravaszságot, melylyel Oroszország azalatt Európát Lengyelország ellen ingerelte és a maga részére előkészítette. Különösen a XVIII. századnak a vallás-szabadság iránti szenvedélyét tudta felhasználni. Kétséget támasztott Európa eszméiben s így kívülről is elhintette a megsemmisítés első csiráit.

Mély jelentőségü, remek értelmezését adták egykor Oroszországnak, azon megsemmisítési hatalomnak, azon hideg méregnek, melyet lassan-lassan tud a vérbe keverni, mi az életerőt csökkenti, jövődő áldozatait meggyengíti és véd nélkül hagyja.

Az értelmezés ez: «Oroszország a cholera.»

IX.

Kosciusko gyermeksége és ifjúsága (1746—1776).

Lengyelország egyik legnagyobb hőse, nem igazi lengyel. Azon rejtélyes Litvániából eredt, mely végtelen erdői és mocsárai tömkelegével Európa első bástyájának tekinthető, Oroszország hódításai ellen. Lengyelországnak sok fényes tulajdonai tökéletesen kivesztek ez országból, de bir más, komolyabb tulajdonokkal. A lengyelek ezekhez képest, a nap gyermekeinek tekinthetők, a litvániaiak az árny fiai. Náluk kezdődik a zord éjszak, végtelen erdeivel. Szelid nemzeti dalaik ezen éghajlat szomorúságát fejezik ki, Litvánia lakóinak lelke ábrándos, rejtelmes, a végtelenség és örökkévalóság hatalmas érzetével.

Kosciusko atyja szenvedélyes zenész volt; a zenének szentelte minden szabad idejét. Azon kisenemesekhez tartozott, kik oly számosan vannak ezen országban, és kiknek kardjokon kívül semmi egyébök nem levén, a nagy urak szolgálatába lépnek, vagy pedig valamely nagy birtok kezelését és műveltetését vállalják el. Czartoryski herczeg pártfogása alatt harmincz éven át szolgált tűzérsegi ezredben, béke idején. Aztán visszavonúlva Flemming gróf, Czartoryski ipja, egyik birtokát művelte.

Ezen család, mely a nemzet átalakításán és

újjászervezésén fáradott, az ellenség szemelátára és úgy szólván az oroszok járma alatt, férfiakat keresett mindenütt. Kosciuskoékat mindig szem előtt tartotta, és ezért helyezte el az ifjú Kosciuskot 1746-ben a Szaniszló-Ágost által Varsóban alapított hadapród iskolába.

Kosciusko tökéletesen elkészülve érkezett oda. Mint gyermek rendkívül tüzes volt, tudni vágyó, tevékeny; mintha a család tevékenysége, az atya hosszú dologtalan pályája alatt meggyűlvén, fiában tört volna ki. Tudomány-szomjas lelkét, azon nagy magányban, csak egy öreg nagybátyja kielégítette némikép, ez minden éven néhány hónapot töltött atya házában. Tanúlt tőle számtant, rajzot, francia nyelvet. Azonkívül egyedül olvasta Plutarch «nagy embereit», abból kivonatokat készített, és így magába szivta az ókor hősiek szellemét.

A szorgalmas, kissé vad gyermek szilaj, tüzes és zabolátlan lett e magányban. A mi azonban szeliddé tette s némikép egészen megfékezte az a kimondhatlan családi szeretet, mely benne volt. Különösen két kicsiny leánytestvérei iránt a leggyengédebb figyelmet és leglóvágiasabb magaviseletet tanúsította mindig. Innen eredt talán azon nemes tiszta gyöngédség melyet általában minden nő iránt mutatott, és a gyermekek iránti rendkívüli előszeretete, melyet egész életén át megtartott.

Szomorú és vésteljes perczen lépett be az

iskolába, mikor a lengyelek az oroszok kezéből fogadták el a királyt. Az igazi király e perctől fogva az orosz követ volt, a kegyetlen Repnin. Ez minden szégyen és habozás nélkül, számba nem véve azon büszke nemes nemzet fájdalmát, az országházban magában fogatta el az ellenzéki tagokat, s azokat Oroszországba küldte. (1767). Kétséget nem szenved, hogy ily jelenetek mélyen meghatották az ifjú Kosciuszko szívét, és hogy megkettőztett erővel igyekezett ezután haladni, hogy minél előbb szolgálhassa megalázott szegény hazáját. Tanulmányait még késső éjjel is folytatta. Lábai hideg vízben tartotta, hogy az álmot elűzze. Kemény próba oly éghajlattal! Minden este megegyezett az éjjeli virrasztóval, kinek a tüzeket kellett ápolni az egész épületben. Karjához kötött zsinór, mely a folyósokon végig volt vezetve, három órakerreggel rántotta ki ágyából.

Minden éven, szigorú vizsgálat után, négy tanulót választottak ki, s ezek Európa egyik híres katonai intézetéből a másikba utaztak magukat kiképzendő. Kosciuszko is részesült ily előnybe. Először is a versaillesi katonai akadémiába küldetett, azután Brestbe, hogy a tengeri hadtudományt és hadépítészetet tanulmányozza. Végre Párisban is töltött egy kevés időt.

Ez 1770. körül történt. Soha Franciaország nem volt fényesebb az irodalomban és művészetekben. Azon nagy bölcsészeti korszak, melyet a

*Törvények szelleme*¹ nyitott meg, s melyet *Emil*² folytatott, dicsőség esen végződött *Sirven*³ és *Calos*⁴ védelmezése által. Voltaire és Rousseau-ban Franciaország némikép meg-
 lelte volt az emberiség, legbuzgóbb apostolait. A jóindulat, emberszeretet, szabadság szelid és áldott szelleme sugárzott onnan át egész Európára.

Az ifjú lengyelt mélyen meghatották ezen tanok, magába szivta a legmelegebb emberszeretetet. Az akkori idők, az akkori Franciaország gyermeke maradt.

A rettentő események, melyek aztán bekövetkeztek, a legnagyobb kényszerűségek, a végveszedelem, semmi sem tántoríthatta meg, rendületlenül megtartotta azon jelszót, melyet a francia philosophia elébe szabott: emberszeretet, türelem. Még a győzelem és élet árán is hű maradt ehhez.

Kosciusko Párisban volt hazája első felosztásakor. Midőn Lengyelország, mely maga magát igyekezett javítani és jobb, szebb élethez fogni, szomszédai által megbüntettetett, s élve felbon-

¹ Montesquieu munkája, melyben a különféle kormányokat és törvényeket összehasonlítja; ez az irodalomban korszakot alkotott.

² Rousseau híres munkája a nevelésről.

³ Sirven. ⁴ Calos igazságtalanul elítéltek, kiknek perét Voltaire sok buzgó erőlködés után újra vizsgál-tatta, s legalább emlékeiket megóvta. Sirvent sikerült neki meg is menteni.

czoltatott. Ekkor visszatért, huszonhat éves korában; megérkezésekor haszonvehetetlen tüzérkapitányi kardot adtak át neki, s ágyukat melyekkel élni nem volt szabad. Pedig az ellenséget nem kellett volna messze keresni; ott volt Lengyelország szívéénél. Az ifjú tiszt vérig emésztette magát e vétkes nyugalomban; kerülte a társaságot. Egykor 1776-ben az egész tiszti kar meghívott a király ünnepére adott nagy bálra. Kosciuszko megjelenik kötelességből, s ott elveszté szívét; egy ifjú leány rabolta azt el és sirig megtartotta.

Sosnowska, ez volt neve, Kosciuskótól fájdalom igen messze volt helyezve születése és vagyonánál fogva. Ő a litvániai hetman, Sosnowski József leánya volt. Hatalmas és büszke nagy úr, egyike azon vén lengyeleknek, kik birtokaikon királyok voltak, s kérlelhetlenek azok iránt, kik dicső családokhoz közeledni mertek, mint az a vén palotagróf, ki Mazeppát zabolátlan lóhoz köttette.

Épen ez a büszkeség kedvezett Kosciuskónak. Hadosztályát azon vidékre küldték és ő ezredesével együtt, a tábornok kastélyában nyert szállást. Ez nem is álmodta volna, hogy egy oly alárendelt születésű ifjú valaha arra vete-medhetnék, hogy leányát megszeresse, megengedte tehát neki, hogy folytonosan lássa, vele beszéljen, sőt neki leczkéket is adjon. A francia nyelvre tanította és a szerelemre.

A lengyel nők, oly izgatott országban, korán vannak beavatva a közéletbe, s mindenesetre sokat hallanak beszélni az ország nagy ügyeiről, ezért rendkívüli tapintattal tudják az embereket felismerni, s értékök szerint megítélni. Tetteik után becsülik őket, dicsőségesen használván fel hatalmukat, hogy hősies dolgokat követeljenek tőlök.

Soha szeretet nem volt kevésbé vak és jobban megérdemelt, Kosciuskóban nemcsak lehetséges, jövődöbeli érdemeket lehetett szeretni; már akkor tökéletes férfi volt. Harmincz éves korában, tulajdonai és erényei virágában vala. Sosnowska olyannak látta a milyen valóban volt, igaz hősnek.

Pedig még semmit sem tehetett és külseje sem volt megnyerő. Arczképeiről ítélve, álla előre hajlott¹, arczsontjai kiállottak. Orra, mely kissé felfelé kanyarodott, nem kölcsönzött arcának közönséges kifejezést, a mint az többnyire lenni szokott, de inkább valami különös, regényes, bátor és vakmerőt.

Szemei igen tüzesek, merészek és szelidek voltak. Ezekben sugárzott vissza ezen nagy hadvezér szerető meleg szive. Lengyelország ókori hősei szentek voltak. A törökök kik annyi bizonyosságát vették e faj rendkívüli vitézségének, mégis felfogták annak bámulatos szelidségét és a szeretetre való hajlamát. E szlávokat galamboknak hívták. Kosciusko egész személyében nyilvánult a szeretet e kimondhatlan szüksége.

Senki gyengédebb és nemesebb nem volt a nők iránt. A gyermekeket imádta, s azok mindenkor hozzá közeledtek. Különösen szerette pedig a szegényeket. Nem láthatott egyet sem, hogy meg ne segítse. Hozzájuk gyengéden szólott, az egyenlőség legfinomabb kiméletével. Már gyermekkorában mutatkoztak nála e jótékony hajlamok. A szegény lengyel parasztok kétségbeesett helyzete, kiket uraik s a sok katonai beszállásolások tönkre tettek, kik azonfelül ki voltak téve az idegen csapatok átkelésének, melyek mindenöket felemésztették, s velő roszul bántak, mélyen meghatották. Véghetetlen, fájdalmas szájalom rohanta meg szívét az emberiség szenvedései iránt, oly annyira, hogy szívének néhány húrja talán meg is szakadt. Innen eredtek azon egyes hibák, melyeket ez annyira tökéletes jellemben találni lehetett.

E tulajdonok, s még e hibák is elbájoló egészet képeztek, melynek senki sem állhatott volna ellen. Sosnowska annyira fellelkesült, hogy nem kételkedvén abban, miszerint mindenki az ő szemével itéli kedvesét, s a királyokkal egyenlő rangra helyezi, édes anyjának mindent bevallott. Kosciuszko azalatt az atya lábaihoz borúlt s könyeivel áztatá. De ezen bizalomnak vége rosz lett. Az atya oly megvetéssel fogadta Kosciuszko vallomásait, hogy őt még eltávolításra sem méltatta, csak megtiltotta, hogy leányához szóljon s reá tekintsen.

De Sosnowska, szenvedélye által átszellemlülve, s bátor elhatározott levén mint a lengyel nők általában, kijelenté Kosciuskónak, hogy vele megszökik. Kétségbeesett elhatározás! Nemcsak családjáról mondott volna le, de összes vagyonáról, azon királyi pompáról, melyben addig élt, hogy egy ismeretlen szegény tiszthez szegődjék ki alkalmasint rangját, sőt hazáját is elvesztette volna egy oly hatalmas család kérlelhetlen üldözése miatt. Kosciusko nejjére nyomorúság, száműzetés várt. De ez nem tartá vissza. Azonban az atya mindent kitudott. S megfoghatlan elhatározással, mi arra mutat, hogy a boszú kedvesebb volt előtte mint családja becsülete, elhagyta távozni az ifjakat. Csak mikor a kastélytól már messzire voltak, akkor vette őket körül egy fegyveres csapat. Kosciusko kész volt a halálra. Egy maga ellen állott az egész seregnek, s vakmerősége által bámulattal töltött el mindenkit, végre halálos sebet kapott.

Több órán át eszmélet nélkül feküdt, s midőn felébredt. . . . Kedvese eltűnt; semmi sem maradt tőle, csak egy kendő, melyet ott felejtett. Kosciusko megragadja, szívére teszi, s azóta mindig magával hordta, minden harcz és háborúban, élete fogytáig.

X.

Kosciusko Amerikában. Lengyelországban mint dictator. (1777—1794.)

Kosciusko harmincz éves korában mindent elvesztett volt, kedvesét, hazáját. Az elsőt, akaratára ellenére adták férjhez oly emberhez, kit nem szeretett; a másik az orosz tisztviselők szeszélyeinek kitéve, minden nap meg volt alázva, letiporva. Vérlázító látvány! Az igaz lengyelek nem nézhették azt. A dicső Pulawski, az utolsó ellenállások vezére, Amerikába ment magát megöletni. Kosciusko is kibujdosott és még többen, kik kevésbbé ismeretesek.

Ez a dicső lengyel kivándorlások kezdete. A gondviselés, e percztől fogva, mintha gyökerestől akarta volna ezen országot kitépni, és magamagából kiragadni, hogy nagyobbá és dicsőbbé tegye. Elvoná belső viszályaitól, azon szűk körtől, melyben fuldoklott, és kiterjesztette az egész világra! Mindenütt a hol harcz és dicsőség volt, mindenütt hol szabadságért kellett küzdeni, omlott a lengyel vér. Ott áldoztatott mindenütt az a vér, mint a hősiesség szent magva, a két világ köztársaságainak halhatatlan alakulásánál.

Egy lengyel író igen szép és magasztos megjegyzést tett erről: «Copernik népe, mondá, azon népnek, mely a csillagászatban annyi tudományos

merészséggel birt, hogy legalább merte földünket az ürbe, a mindenségbe repíteni, a hazát is megkelle mozditnia, s azt az egész világon átrepítnie.»

Ez az amerikai harcz szép alkalom volt egy lengyelre nézve. Nemes ifju tűz, a forradalmi eszmék költői buzgalma, lelkesítette mindazon önkényteseket, kik a világ minden részéről oda sereglettek. Még mindnyájan egészen tiszták voltak, nemesek önzetlenségük és ártatlanságukban. A Lafayettek, Lamethek, Mirandák, Barrasok távolról sem gyanították, mily szerepre lesznek egykor hivatva. A nagyravágyás szelleme nem szállotta volt még meg őket, magokért semmit sem kívántak, mindent a világszabadságért tettek.

A francziák Kosciuskót iskolatárs és barát-ként fogadták. Lafayette, ki bámulta benne azon törhetetlen buzgó bátorságot, egy alkalmat sem mulasztott el, hogy Washington figyelmébe ne ajánlja. Kosciusko előbb mérnök, aztán ezredes és végre dandárvezér lett. Itt, a lengyel vakmerőség mellett, még bámulatos erélyt is fejtett ki az amerikai katonaság vezetésében. E földmivelő vitézek ugyanis vissza kíváncsoztak szántóföldjeikre. Kosciusko csak az mondá nekik: «Menjenek, ha kedvök tartja, én maradni fogok.» Egyik sem mert mozdulni.

Mindenféle eseményen ment keresztül; előbb megsebesült, aztán elég szerencsés volt sok fogoly életét megmenteni, kiket az amerikaiak le akartak konczolni. Egy kis kilencz éves gyermek

pártfogója és gyámnokja is lett, kinek atyja vitéz katona, a harctéren elesett, s a köztársaság által e gyermekeket felfogadtatta.

Amerika meg volt alapítva. Lengyelország pusztult. Kosciusko hazatértekor végső küzdelmét küzdte. Még egyszer megkísértette az átalakulást a halálát óhajtó zsarnokok borzasztó elnyomása daczára. E bajos műtétben, melyhez a legnagyobb egység és öszhang lett volna szükséges, meg volt fosztva ereje egy részétől. Le volt lánczolva ellenségei és önmaga által is, a nemzeti előítélet által, mely a régi rendszert támogatta, mint a hajdani dicsőség kútfejét. Magok a philosophok is (Rousseau például, kinek véleményét kérték) csak kevés ujitást tanácsoltak.

Ezen tulságos ovatosság a legnagyobb hiba volt. Annyira átváltozott időkben, alapos, gyökeres, mély átalakításra volt szükség. Részletes, felületes változtatásokkal csak az ellenséget tették figyelmessé, előidéztek, elősegítették a vihart, és nem teremtetek erőt, mely annak ellenálljon. Lengyelország ujjaszületése Oroszország daczára, a gyengének felszabadítása az óriás lába alól, mely reá nehezkedett, ez mind lehetetlen volt, ha csak Lengyelországban új erőt, új hatalmat nem teremtenek, m a g á t a n e m z e t e t.

Egy millió nemes, tizenöt, tizennyolcz millió jobbágygyal rendelkezhetett. A polgárok, kik kevesen voltak, a városokba zárkoztak, s a városok mit sem nyomtak ezen nagy földmivelő országban.

A lengyelek, kik természetöknél fogva nagylelkűek, s legtöbben e kor philosophjainak tanaiért lelkesedtek, meg akarták volna változtatni e helyzetet. A felszabadítás legnagyobb nehézsége azonban az volt, hogy egy oly ipar nélküli országban, nem lehetett csupán azt mondani a jobbágynak: «Szabad vagy!» Módot kellett neki nyújtani, hogy élelmét megszerezhesse. A szabadsággal együtt földdel is meg kellett ajándékozni.

Néhány nagy úr és gazdag apát, mind Rousseau tanítványai és követői, felszabadítási kísérleteket tettek, nagy kiterjedelmű jószágaikon. Jobbágyaikat nemcsak, hogy felszabadították, hanem még földet is osztogattak nekik, sőt házakat építettek számukra. A nagy földbirtokosok könnyen követhették ezen példát, de a kis nemesek nagy serege sokkal bajosabban, mert nekik kevés jobbágyaik, kevés földjük levén, ezen áldozatot nem a fölöslegből fedezték volna, de abból s mit ők a szükségesnek neveztek, a mi éppen a nemesi élet alkatrészét tette. Csak úgy szabadíthatta fel a parasztokat, ha maga is a parasztok életmódját fogadja el.

És így a társadalmi reformok még sokkal bajosabb erkölcsi reformokat igényeltek, nemcsak a fényűzés feláldozását, hanem még azon bizonyos ősi szokásokét is, azon lovagias jólétét, melyek, az ország eszméi szerint, a nemesség lényeges tulajdonságát alkották.

Ez volt a nehézség. És Lengyelország, azon

perczen, mikor csak társadalmi átalakulás által lett volna megmenthető, politikai reformokkal elégedett meg.

Igaz, hogy azon uralkodó, ki akkor Lengyelország pártfogójának nevezte magát, a porosz király, gyökeresebb változásokat nem tűrt volna. Felhatalmazta a forradalmat, azon feltétel alatt, hogy az sikertelen és tehetetlen legyen.

Az új alkotmány (Május 3-ka 91-ben) megszüntette a régi anarchikus jogot, mely szerint egynek ellenállása egy egész gyűlést megakadályoztatott. A polgároknak megadta a politikai jogokat. A parasztokat a törvények oltalma alá helyezte. Végre a kiráyságot örökölhetőnek nyilvánította.

Ezen hiba másokat vont maga után. A király öccse, egy tapasztalás nélküli ifju, kezébe adták az összes sergeket, és Kosciuskót neki alárendelték. Ez négyezer emberrel, húszezer muszkát győzött le. De Ausztria hűtlensége, melylyel a legyőzött oroszokat befogadta, Poroszország árulása, midőn az általa buzdított és bajba kevert országtól elpártolt, halálos sebet ejtett e szerencsétlen nemzeten. A király, csakhogy a felosztást elkerülje, saját gyalázatára, beállott az orosz befolyás alatt létrejött szövetségbe a régi szabadságok visszanyerésére. És ekkor az orosz követ megrettentve az országgyűlést, annak legbátrabb tagjait Sziberiába küldve, a királyt és az egész házat három napig zár alatt tartva és

kiéheztetve, megragadta a félholt király kezét és aláíratta vele a második felosztást (1795).

Azon okiratban, mely e felosztást nyilvánosan kijelentette, az állott, hogy Lengyelország régi törvényeinek dicső diadala emlékére kápolnát fognak építeni sziklából, a bölcs Katalin oltalma alatt, s a szabadságnak szentelik!

Az oroszok egész télen át pusztították Lengyelországot. A katonai elszállásolások tönkretették a parasztokat. Mindenütt csak zsákmánylás, katonák által megvert szegény emberek, könnyről és panaszról lehetett hallani. Az orosz követ, Igelstrom, ki Varsóban telepedett le, megakarta mutatni a lengyeleknek milyenek lehetnek a húnok Attila vezetése alatt. Némelyeket kiraboltatott, másokat elfogatott, mindenkiel csúfolt üzött. Minden orosz követben, kik egymás után neveztetek ki, meg volt azon kiállhatatlan tulajdon, a tréfás modor a kegyetlenségben. Az, ki az országgyűlés tagjai közül négyet elfogatott, élczesnek találta megjegyezni, hogy azért semmikép sem szándékozik a vélemények szabadságát meggátolni.

Az oroszok ösztönszerűleg érezték, hogy lázadás lappangott az országban. De semmi bizonyosra nem akadtak, csak találomra vádoltak és jacobinismust emlegettek. Azt hitték, hogy Franciaországnak tevékeny része, befolyása volt a lengyelországi dolgokban és csalatkoztak. Néhány jacobinus jött ugyan Varsóba, de semmi hatás-

körük nem volt. Aztán egy francia, merész és buzgó kis nyomtatott röpiratot hozott oda s terjesztett szét: *Nil desperandum* (semmiért sem kell még kétségbeesni). Később midőn a forradalom csakugyan kiütött, küldtek segítségért Török- és Franciaországba. De Franciaország maga az örvény szélén állott. A «comité de salut public» semmit sem ígért, s csak azt izente, hogy tenni fog a mit tehet.

Az 1794-ki lengyel forradalom egészen saját-szerű volt. Két népies elem járult hozzá. A varsói munkások, kiket Kilinski varga vezérelt, és a parasztok, kiket Kosciusko hívott fegyver alá.

Nem állhatunk ellen, hogy néhány szót ne mondjunk azon hősies munkásról, ki valóban Varsó vitéz polgársága vezére volt. Rendkívüli befolyása volt az egész városban. Azt szokta mondani: Hat ezer varga, hat ezer szabó, hat ezer nyereg-gyártó áll készen rendelkezésemre. Az egyik orosz követ, az erőszakos Repnin, ki előtt mindenki félelemtől reszketett, magához hívatta egykor Kilinskit, és haragra gyúladt, hogy oly emberre talált, ki nyugodt maradt előtte, s semmitől sem félt. «Szerencsétlen! kiálta neki, nem tudod kihez szólsz?» és szétterjesztvén köpenyét, megmutatta érdemjeleit, keresztjeit és számos rendjelét. «Ezek mind csillagok, mondá a varga, de még sokkal több van az ég boltozatán és mégsem reszketek.»

Egyszerű és istenfélő, bátor ember volt. Csak

egyet lehetett szemére hányni; bár házas volt és családapá, igen könnyen hagyta magát elragadtatni, s a szigorú erkölcsösségben nem adott épen példát. Hanem másfelől rendkívül jó szive volt. Hátrahagyott emlékirataiban senkit sem vádol, senkit sem ítél el. Ő az egyetlen lengyel író, ki ily rendkívüli mérséklést tanusított. Mint-ha sajnálta volna azokat is kik ellen küzdenie kellett. Sohasem használja az ölni szót. Azt mondja például: azt az orosz tisztet le kelle csendesítenem, azt a kozákokat nyugalomba helyeznem.

Kilinski és a többi hazafiak alig várták a lázadást. Váratlan esemény siettette annak kitörését. A serget elbocsátották; márczius 12-kén egy öreg tisz, a bátor és köztiszteletben levő Madalinski kijelenté, hogy nem engedelmeskedik. Csak 700 huszára volt. Ezen kis csapattal átment vakmérőn egész Lengyelországon, szétverte a poroszokat, kik utjában meg akarták akadályozni és Krakóba menekült.

Az idő elérkezett. Kosciusko, ki Lengyelországot elhagyta volt, azonnal visszatért. 1794 márczius 24-kén éjjel érkezett Krakóba. Az egész város fenn volt, fáklyákkal várták, és diadalmenet kísérté be. A lelkesedés magasztos és mégis gyászos külsejü ünnepe volt! Ezen vakító világosság, mely az árnyékokat oly sötétnek tüntette elő, nem e forradalom képe-e, melynek dicsősége oly fényes vala, s melynek oly hamar

kellett homályba merülnie. . . . A nép lelkesedésében könyekre fakadt, magán kívül volt e nagy ember iránti szeretetében, ki mindenik közt a leghősiesebb s a legjobb vala. «Éljen a megmentő!» kiáltották mindenfelől és e kiáltást kétszeresen viszhangoztatták a régi templomok falai, hol a lengyel királyok tetemei nyugosznak. A Sobieskik és Jagellók sirjaikból feleltek.

Kosciusko dictatornak neveztetett ki. Első tettei egyszerűek, szépek voltak és magasztosak. 1-ör az összes lengyel ifjúság felkelése, rang különbség nélkül tizennyolcz éves kortól huszonhétig; 2-or megható felhívás, mely még a legönzöbbeket is meg kellett hogy indítsa, szívök mélyéig.

Alig telik el tiz nap, az oroszok megtámadják a lengyeleket 1794-ki april 4-kén. Hat ezer emberök volt, Kosciuskónak 300 és 1200 lovasa. És ezen kis seregben is alig volt igazi katona. A lovasság a környék nemességéből állott. A gyalogok (nehány rendes csapat kivételével), kaszákkal felfegyverkezett parasztokból állottak, kik ágyúszót még sohasem hallottak. E szegény embereknek nagy volt csodálkozása, midőn Lengyelország dictatora köztök foglalt helyet, nem pedig a lovasok közt. Sajat öltözetüket tartották meg, szürke vászon zubbonyukat; csak egy kevés fekete sujtás volt a megkülönböztető jel.

E parasztok és néhány gyalog katona képezték a közép-serget, Kosciusko vezetése alatt,

A puskaropogás szokatlan zaja eleinte különös hatást tett reájok, de azért bátran követték vezéröket és oly lelkesedéssel rohantak, hogy nem is tudva mit csinálnak, hősies tudatlanságukban, feldöntötték az orosz had tömött sorait. A csata meg volt nyerve, s kezökben maradt tizenkét darab ágyu. Oly gyorsan győztek, miszerint alig volt idő arra, hogy sok embert veszítsenek, csak 150 halottjuk és 200 sebesültjük lett.

A győztesek, kik oly kevésbé voltak még a győzelemhez szokva, alig képzelték, hogy diadalmasok. Nehány lovas nyargalva rohant Krakóba azon hirrel, hogy a csata el van veszve és Kosciuszko meghalt.

Az összeütközés estéjén, és az egész háború folyama alatt, Kosciuszko a parasztokkal együtt étkezett, és mint ők, a legnagyobb egyszerűséggel, mindent megtagadva magától, mit a többiek meg nem szerezhettek.

Ez azon aristokratikus országban folytonos bámulat tárgya volt a nagy urak részéről. Csofálkozva látták Kosciuskóban a valódi népvezér szerény és tiszteletre méltó képét, ki a világ legyszerencsétlenebb népével azonosította magát és azt inségében is képviselte. Oginski, az emlékiratok szerzője, egykor mellette ebédelvén, és látván, hogy valami olcsó és igen rossz bort iszik, ajánlotta az ő kitűnő burgundi borát: «Nincs módomban, hogy oly drága bort szerezzek», felelé a dictator.

Ez egyszerűség akkor annyira új és halhatlan volt, hogy inkább különösnek találták mint meghatónak. Némelyek még nevetségesnek is tartották. Sokan abban csak politikai ravaszságot láttak, a nép meghódítására irányzott hizelgést, s a parasztok magok sem fogták fel eleinte ez önmegtagadás nagyságát.

Kosciusko, ki semmi politikai ügyességre nem volt képes, erre nézve csak nagy lelke sugallatát követte. Gyűlöletesnek találta volna bőségben élni olyannyira szegény emberek közt, jó falatokat enni, midőn a többieknek kenyerök sem volt. Szíve a néppel érzett, élete sem lehetett különb az övétől. Minél nagyobb volt a veszély, minél közelebb volt azon nap, melyen együtt kellett elveszniök, annál természetesebbnek tetszett neki egy asztalnál ugyanegy kenyérből élni; mintha mindenkor úrvacsorát vett volna fel a vezér és a nép, s a halálra elkészült volna.

XI.

Kosciusko hősieles ellenállása. Legyőzetése (1794).

A városok, Varsó, Wilna, hősieles küzdelem után fölszabadultak; de a városok keveset számítanak Lengyelországban. A forradalom sorsa a falun letelepedett nemesek kezében volt.

Le voltak mintegy lánczolva, kettős félelem által. Egyfelől az orosz sereg rontott be, barbar

sereg, mely épen Törökországban hadakozott és borzasztó hírnevet hagyott maga után az ismailowi kegyetlen mészárlások emlékét, a legnagyobb emberáldozat, melyet bevett város valaha látott volna századok és századok óta. Az oroszok, kik igen nagy számmal voltak, az egész környéken kegyetlenkedtek, a falukat felgyújtották, mindent elraboltak s tönkre tettek.

A második félelem, mely Lengyelországot megbénította, Franciaországból eredt, azon rettentő és annyira nagyított elbeszélésektől, melyeket francia menekültektől lehetett hallani a nagy forradalomról. A lengyel nemesség elrémülve e hírek által, nem tudta mitől féljen jobban, az oroszoktól vagy a parasztoktól. Méltán lehet szemére hányni, hogy félreismerte azon kiváló szelidséget, mely minden nemzetek közt kiválóan a lengyel paraszt tulajdona. Nem hitt a népben. És azért elveszett.

Azt is számba kell venni, hogy a nemesség körül egy egész sereg érdekelt ember volt, kik a forradalom diadalában vesztőket látták, gondnokok, felügyelők, kezelők, ügyvezetők, kik tudták, hogy a jobbágyok felszabadítása lesz a forradalom egyik elkerülhetlen eredménye, s féltek, hogy e társadalmi felforgatás után nem fogják többé oly kényelmesen folytatni ezerféle nyereszkedéseiket. A mezei munkák ürügye alatt kijelentették, hogy az általános felkelés lehetetlen, és a parasztokat honmarasztották. Midőn Kosciuszko öt-öt család

után csak egy embert követelt, mégsem lett parancsa jobban teljesítve. Üldözték azon parasztok családjait, kik felcsaptak. Némely urak épen úgy félvén a forradalomtól mint a muszkáktól, azon középutat választották, hogy a reggeli szemlére beküldték a parasztokat, este pedig megszöktették őket.

1794-iki május 7-iki nyilatkozatában Kosciusko a nép karjaiba veti magát. Ezen nevezetes nyilatkozatban kijelenti, hogy a parasztnak szabadságában áll elhagyni azon földet, melyet művel, s menni a hova neki tetszik, és a földbirtokosnak nem szabad őt azon földtől megfosztani, ha ugyan megfelel a törvény által kiszabott feltételeknek. Ezen új törvények értelmében a parasztok munkája, melylyel az uraságnak tartoztak, egy harmaddal megkevesbítettett, sőt némely helyt felényire leszállítottatt. Azon földbirtokosok, kik többet követeltek, a törvényszék által elítélthettek.

Ezen rendelet, mely megtiltja a földbirtokosnak, hogy megfoszsza a parasztot azon földtől, melyet művel, mintegy a törvény által szentesítette a régi szláv jobbágyok (lengyelek és oroszok) hitét, melynél fogva magokat a föld régi és jogos birtokosainak tekintik. Az orosz jobbágyok gyakran mondták: «személyünk urainké, de a föld a miénk».

Kosciusko rendelete ennél fogva sokkal nép-

szerübb volt, mint a későbbi francia törvény, Varsó nagyhercegségében. Ez nem vette számba azon régi köteléket, mely a paraszt és föld között létezett. Szabad költözködési jogot engedett az előbbinek, de le kellett mondania azon földről, melyet századokon át verejtékével öntözött, s honnan életét szivta: ezen felszabadítási törvény tulajdonkép nem volt egyéb mint a vándorlás-, koldulás- és éhenhalásra való felhatalmazás.

Kosciusko nemes és emberszerető rendelethez az oroszok pokolbeli machiavelismussal feleltek.

Egy a nagy urakhoz intézett közhirdetményt bocsátattak ki a méltatlan lengyel király által, a mely őket ezen jacobinus forradalom következményeivel ijesztgette. Egyszersmind az oroszok még sokkal hathatósabb rémülésre indító módot használva fel, bejárták az egész országot, buzdítva a lengyel parasztokat, hogy szegődjenek hozzájuk: menjenek velök rabolni.

A pusztítás, mit végbevittek, minden képzelet meghalad. Az orosz sereg, teménytelen szekereket hurczolva maga után, mindent magával vitt, a szó teljes értelmében, még az érték nélküli és legigénytelenebb tárgyakat is. Egy lengyel fogoly nagy csodálkozással látta, hogy egy orosz tábornok, ki ezen veszedelem nélküli háborúban egész családját magával utaztatta, megszámlálhatlan zsákmányraktárában néhány szekér gyermekjátékot is tartogatott fia mulattatására.

Nem kell elfeledni, hogy Lengyelországnak ezen elfoglalása a három résztvevő udvar kegyenczeire nézve valóságos üzlet volt, mint a milyen volt XIV. Lajos udvaronczeit a nantesi rendelet visszavonása.

Katalin, a császár s a porosz király kedveltjei már előre kikérték magok számára azt vagy azt a lengyel birtokot, s magoknak utalványoztatták. Ez utolsó uralkodó, ki a legkisebb részt nyerte, 80 milliónyi jószágokat osztogatott szét udvaroncjai közt a poseni nagyhercegségben. Képzeltetni, mily zsibvásár folyt Szent Pétervárában, Katalin szeretői s azon emberek közt, kik ezek nevében s felhatalmazásokkal üzérkedtek. Az öreg czárné palotája tőzsde volt.

Az oroszok csak akkor jelentek meg a lengyel sereg előtt, mikor legalább is négy harcolhatott egy ellen. Azonkívül rendes, fegyelemhez szokott; betanult katonáik valának, míg elleneik egyszerű parasztok voltak. Kosciuskonak soha se volt több 33,000 embernél mindössze. S ha meg is verte volna az oroszokat ezen kicsiny sereggel, ott volt Ausztria és Poroszország készen tartva számokra a segítséget.

1792-ben Ausztria gátolta meg Kosciuszko győzelmét, 94-ben Poroszország ragadta azt ki a lengyel vezér kezéből. Junius hatodikán, Kosciuszko az oroszokat kergetve, utoléri őket a krakkói palotagrófság határainál, a lovas csapatokat szétveri, a gyalogosokat is megingatja, több

ágyut elveszen. De a győzelem közepett 24,000-nyi porosz serget pillantanak meg a láthatáron, melyet a király maga vezérelt. Kosciuszko azonnal visszavonulást rendel, s ezen visszavonulás rendetlen futássá változott volna, ha ő az ellenséget erélyes támadások által fel nem tartóztatja. Két lovat öltek meg alatta, és százszor is ki volt téve a halálnak.

Ezen veszteséget Kosciuszko csatárainak árulása okozta, kik a poroszok közeledtét nem adták hírül. Krakó városát is árulás juttatta az oroszok kezébe. Lengyelország dictatorának, ily veszedelemben, jogában állt példás büntetést szabni, az igazságszolgáltatást gyors és szigorú módon szervezni, hogy az ellenség barátait megrettentse.

Az idő hiányzott erre és talán az erély is, Azonban a nép haragja pótolta azt, mit a hatalom az igazság szerint elmulasztott. Május 9-kén Varsóban három árulót végeztek ki, a többek közt Katalin fő ügynökét, Lengyelország zsarnokát, Kossassowski püspököt.

Junius 25-kén, Krakó bevétele hírére, mintegy ezer ember rohan a börtönök felé; hét foglyot hurczolnak onnan ki; ezeknek nagyobb részét szerencsétlenségre, inkább gyengeséggel lehetett vádolni mint árulással, a halált tehát nem érdemelték meg. De a nép vak haragja nem tett köztük különbséget, mind a hét elveszett.

Ez rettentő csapás volt Kosciuskóra nézve. «Jobban szerettem volna hét csatában meggyő-

zetnie mondá. Ez a forradalom, mely addig oly tiszta volt, bemocskoltatott! Az a zászló, mely hullófélben volt, a vérbe kellett hogy hulljon! Azonkívül egy, ily tény politikai hatása véghetetlen rossz. Épen akkor vádolták Kosciuskót Kollontayt és Potochit, hogy a nagyurak megszárlását tervezik. Lehetett-e ez után remélni, hogy ezek így meg levén rémitve, parasztjaikat majd a sereghez küldik?

Kosciusko, ha már el kellett veszni, igazságosan akart elveszni. Dictatori hatalmát, melyet igen gyakran engedett kétségbe vonni, itt erőlyesen felhasználta. Megparancsolta, hogy a gyilkosok megbüntessenek, és ez meg is lőn. A varsói nép sietett e szégyent magáról lemosni; de mivel szerencsétlen helyzetben minden szerencsétlenül üt ki, ezen büntetés is még merészebbé tette az idegenek barátait.

Kosciusko az oroszok és poroszok rendkívül számos sergei által nyomtatva, s az övéi által igen kevésbé megsegítve, Varsó felé hátrált. Ellenségei is bámulták azon rendkívüli katonai tehetséget, melyet ezen visszavonulásban tanusított, s különösen azon ügyességet, melylyel a fővárost folytonosan fedezte. A porosz király fenyegette ezt, Varsó ostromra készült, midőn szeptember elsején elterjedt hír végkép megnyugtatta. Egyfelől a porosz Lengyelország felkelt volt, másrészt Litvánia is fegyverkezett Oroszország ellen. Muszka és porosz eltakaradott

Rövid és szerencsétlen szünet. Varsó arra volt kárhoztatva, hogy a németnél barbarabb ellenség kezébe kerüljön. Suwarow vakbuzgó, dühös serge, halálos ítéleteivel kezében, már-már közelgett. Suwarow mindig azt állította, hogy kegyelmes uralkodónéja határozott parancsára vitte végbe a varsói mészárlásokat, mint azelőtt az Ismailowéit is.

Ezen sereg két osztályból állott (a Ferséné és Suwarowé). Kosiuskónak mindössze 7000 embere volt. Arra kényszerítették volt, hogy sok kisebb csapatot hagyjon hátra. Suwarowott 3000 emberrel szemmel tartatta, maga pedig négy ezerrel igyekezett Fersent legyőzni.

Mindenki tudta, miszerint halálra kellett készülni és csak arról lehetett szó, hogy ezen utolsó napot dicsőn fejezzék be. Kosciusko szemlét tartott: «A kinek kedve van, eltávozhatik!» mondá katonáinak. Egyetlen egy sem hagyta el.

Megtudva október negyedikén éjjel, hogy az orosz tábornok, Fersen, nagy kőd alkalmával a Visztulán átkelt, és már csak husz mértföldnyire van, elhatározta, hogy elejébe indul s megütközik vele, mielőtt a Suwarowval való egyesülés megtörténne.

Sepkivel sem közölte ezen titkot, csakis Kolontay kanczellárral és az ifjú Niemceviczczel, kinek őt kísérnie kellett. Niemcevicz olyan jól tudta, hogy halál vár rájuk, miszerint gyűrű-

jét levette ujjáról és mosolyogva adta át Potockinak. «Tegyed el míg visszatérek», mondá.

Kosciuskonak ezen utja, az ellenség táboráig, rettenetes volt. Borzasztón elpusztított vidéken mentek keresztül. Kirabolt kastélyokban háltak meg, hol minden, mit el nem vittek, bútorok, festmények, a kozákok kardja által apróra vagdalva, a földön hevert. Nehány ősi kép függött még a falon, de széttépve, megcsönkítva, mint maga Lengyelország. A rablók mulatságból kiszurták némely ókori tisztas palotagróf szemét. A véletlen úgy hozta magával, hogy az első kirabolt kastély, hol Kosciuszko megállapodott, L. . . herczegnée volt. Ugy hitták azt a nőt, kit annýira szeretett.

Kosciuskonak négy ezer embere volt. Fersennek 14,000. De ágyúik dolgában az orosz vezér felsőbbbsége még sokkal szembetűnőbb volt. A lengyelek, kiknek csak 20 nyomorult kis ágyúik valának, mit sem tehettek elleneikkel szemben, kik 60 nagy ágyúval rendelkeztek. Fersen nem is volt kénytelen csatázni. Azon sikságról, hová ágyútelepeit felállította, kényelmesen lövöldözhetett Kosciuszko táborát. Azonkívül a lengyeleknek kevés puskaaporuk lévén, sokáig nem is folytathatták az ágyúzást. A két sereg közti aránytalanság oly feltűnő volt, hogy Fersen még csak lóra sem ült; kardját sem vette elő és vörös bársony reggeli öltönyében maradt.

A legnagyobb nehézség az oroszokra nézve

az volt, hogy mocsáros helyeken kellett előre haladniok, hol be-besülyedtek, de végre az óriási kör összeszorult és három oldalról vette körül a hősies kis lengyel sereget. A gyalogság (alig be-tanult ifjú katonák) itt dicső véget ért. Golyó-zápor hullott reájok, ritkultak a sorok, de azok, kik életben maradtak rendületlenül álltak ellen a szurony-szegezve rohanó tizennégyezer muszká-nak, míg utolsóig el nem veszték. Egy szemtanú, ki másnap a csatamezőt bejárta, szivszaggatva látta mint takarták be e hősök, öltözetöktől már megfosztott testeikkel hazájok szent földjét, melyet oly elszántan védtek; egész életére a legfájdalmasabb felejthetlen emlék marad erről szí-vében.

Kosciusko legalább a lovasságot igyeke-zett megmenteni; több lovat lőttek le alatta, végre rossz lóra ült, mely elcsúszott, Kosciusko egy örvény szélén földre hullott. Épen felkelt, midőn egy sereg kozák körülvette. Nem is sejdítették, hogy ezen szegényesen öltözött ember Lengyelország dictatora. «Add meg magad» kiál-táltak neki, lándzsáikat reá szegezve; de ő nem felelt. Az egyik erre hátulról oly kardcsapást mért fejére, hogy azt egész válláig ketté hasi-totta. Kosciusko e borzasztó seb következtében elesett; holtnak hitték.

XII.

Kosciusko elfogatása, száműzetése, öregsége és halála (1794—1817).

Az akkori Oroszország, éppen mint a mostani, koholt híreket, hazugságokat és kigondolt igaztalan történeteket készítő gyárakkal birt. Száműzöttjeink, kik akkor oda özönlettek, megsegítették e csalfaság művében és eszesen hazudoztak tovább ők is. Az oroszok elhíreszteltek a lapokban, sőt szomorú népies dalba is foglaltak egy koholmányt, mit a hiszékeny közvélemény azonnal el is fogadott. Annálinkább felkarolták, mert lelket rázó, megindító volt s könyekre indított.

Azt találták fel, hogy a szerencsétlen Kosciusko, halálosan meg levén sebezve, és nem is igyekezhén többé ellenállani, eldobta volna haszonvehetetlen fegyverét, s minden felett kétségbeesve, e szót ejtette volna ki: «Finis Poloniae».

A haldoklónak ezen utolsó szavai igazak, mondták az oroszok; oly szavak, melyeket a halál sugal, mikor feloldva az embert minden földi köteléktől az igazság közvetlen befolyása alá helyezi. Lengyelország legnagyobb hőse, az kinek szíve Lengyelország maga volt, átlátta, hogy hazájának vége van, átengedte a sorsnak, és a győzőnek hagyományozta.

Kosciusko két évig maradt fogságban az oroszoknál, aztán sokáig volt Amerikában, semmit sem tudott erről. A hazug hír elterjedt és megszilárdult. 1803-ban újra felhozatott, de Ségur történelmében, ki Katalin egykori udvaroncza volt, azon nyájas költő, ki kutyájára sirverset írt. Csak akkor tiltakozott Kosciusko a legnagyobb erélylyel e méltatlan hazugság ellen.

Hogy is lehetett volna feltenni, hogy azon nagy ember, ki maga a szerénység volt, ezen önhitt szavakat ejthesse ki, hogy az «ő halálával minden elveszett, s Lengyelországnak vége van!»

Ily szózat egy lengyel szájába sem illett, de épen oly embernél, kire Lengyelország sorsát bízta volt, bűn lett volna, árulás.

Ezen igazságos tiltakozás észrevétlen maradt, vagy elnyomatott. Az egész irodalom (mely csak másolat, ismétlés és utánamondásból áll) azóta változhatlanul hirdeti az orosz feltalálású mondatot: *Finis Poloniae*.

Valósággal következőkép ment végbe minden: Kosciusko több sebet kapott, mint a meny-nyi egy ember halálához szükséges lett volna. Az utolsó rémitő kardcsapásra szó nélkül lerogyott. Huszonnágy óráig eszméletlen feküdt. A kozákok körülvették és kétségbe voltak esve, hogy megölték. A lengyel parasztoktól megtudták, hogy a nép atyja volt, csak hősiek egyszerűségéről és a szegények iránti szeretetéről beszéltek. Az oroszok úgy nézték mint egy szentet.

Katalin, kí politikája szeszélyénél fogva hol könnyörületes, hol kegyetlen volt, kétféle parancsot adott ki. Suwarownak meghagyta, hogy a lengyeleknek véres leczkét adjon, és ez hozta elő a varsói mészárlást, hol tizezer férfi, nő és gyermek veszett el; egyszersmind azonban Fersennek azt rendelte, hogy Kosciuskóval a leguagyobb kimélettel bánjanak. Az érzékeny Katalin elhozatta maga mellé, hogy jobban ápolhassa. Nem gőzötték dicsérni kegyességét. Kosciuskót a czárné kedvenczének hívták. Mindenki elámitatott annyira, hogy nebány lengyel Kosciuskóhoz folyamodott szabadsága visszanyerése végett.

Bár mint itélik is ezen ál vagy valódi jóindulatot, Kosciusko nem jött helyre. A folytonos vérvesztés rendkívül elgyengítette; egyik lábát nem mozdithatta, és szellemi tehetségei is elzsibbadtak. Egész haláláig sajnálta, hogy oly rosszul ápoltatott az orosz sebészek által. Hihető-e, hogy ezen óriás birodalomban egyetlen ügyes orvos sem volt? Vagy talán az ügyes emberek, kitálálva urnőjök valódi szándékát, nem merték Kosciuskot kigyógyítani?

Két évi fogság után Kosciusko, kinek sebe folytonosan vérzett, s kinek feje be volt kötözve, tatár-forma igen csunya embert látott egyszerre maga előtt, orr nélkül.

Az az új czár volt, I. Pál. Anyja, a kegyelmes Katalin megszűnt volt élni. «Ön szabad, mondá neki Pál, s ha mindeddig fogoly volt, az

onnan van, hogy magam sem voltam szabad». Kosciusko hallgatott, a meglepetés elnémitotta. Alig tudta gondolatait összeszedni. Végre magához térve: «És barátim? ők is szabadok lesznek?» kérde a császártól.

Ő sem volt kevésbé meglepetve Kosciusko látásán. Ezen szegény béna, beteges, testileg és szellemileg elgyengült, ideges teremtes, kit minden könyekre indított, ki gyermeteg félelmében mindentől tartott, s magát kémekkel hitte körülvéve, a sziklákat is megindította volna. A ki figyelemmel vizsgálta, észrevette, hogy meg volt sebesítve, de még földi boritékánál is beljebb, szellemi lénye mélyéig.

E szomorú rommal szemben a czár maga, és fia, Sándor, könnyezni kezdtek. Sándor szó nélkül sirt.

A szerencsétlen Pál, kit később megfojtottak, épen mint atyját, kissé bolondos, de becsületes volt, mindig ellenezte Lengyelország feldarabolását. «De hogyan lehessen most már helyreállítani, mondá, Poroszország és Ausztria fogják-e akarni visszaadni részüket? ez a nehézség!»

A czár ezen jóindulata már másnap megintatott az áruló lengyelek által, kik miután hazájokat az oroszoknak eladták, nem türték, hogy Pál Kosciusko iránt tiszteletet tanusítson. Csak azon feltétel alatt adták vissza szabadságát, hogy a czártól nagy mennyiségű földeket fogad el. Ezen az áron megengedték neki, hogy Amerikába

menjen. A czárné, Pál neje, szép és ármánykodó teremtés, igen nyájás volt Kosciusko iránt. El akart tőle búcsuzni. Azon toló-karszékekben vitték tehát a szobákon keresztül, melyet azelőtt Katalin használt; az ifju czárné megkérte küldjön neki virágmagot Amerikából, és szép kis forgatható gépet adott át neki, Kosciusko egyetlen mulatsága szomorú mozdulatlanságában.

A mint Amerika földjét érte, legelső gondja volt Kosciuskonak visszaadni a czárnak azon jószágokat, melyeket tőle kapott. Az Egyesült-Államok régi védőjök iránti háladatosságból 150,000 franknyi összeget szavaztak meg neki. Kosciusko ennek felét a családja birtokaiban levő jobbágyság felszabadítására használta, másik felét négermek megváltására és néger leányok neveltetésére szentelte.

Semmi sem emeli ki jobban Kosciusko jellemének eredetiségét, mint azon mély benyomás, melyet a népre, az egyszerű emberekre, a vadakra s barbarokra tett, míg a kifinomított eszű mesterkelt emberek, a közönséges írók, semmit sem találtak benne. Nodier, ki Párisban látta őt, unalmasnak tartotta. «Mogorva tatárnak» nevezte. Ellenben a vadak Amerikában, a legélénkebb bámulattal fogadták. Ezen annyira szerencsétlen de oly hősiességű fajok megismerik az igazi hőst. A Crakek vezére életre-halálra el volt érte szánva. Katalin nevére és ármánykodásai hallatára a legnagyobb haraggal fenyegetett fokosával: «Nem

tudja az az asszony, még mire képes az én barátom», kiáltott fel.

Kosciusko, kit oly jól fogadtak Amerikában, igen messze volt Lengyelországtól. Franciaországban telepedett tehát le, Fontainebleauban. A legmélyebb magányban élt ott egy schweizi lelki barátjánál. Ott érte a legnagyobb vigasztalás, mit e földön remélni lehetett. Csodaszerű tüneménynek volt tanuja: Lengyelország katonai feltámadásának. A lengyel legiók fényesen meghazudtolták az orosz koholmányt: *Finis Poloniae*. Egész Európán át zengett e hősies, velünk csatázó legiók nemzeti dala: «Lengyelország nincs meghalva, bennünk él még!»

Az ifju római köztársaság, mely felszabadulását nagy részt a lengyel legióknak köszönhette, háladatossága jeléül Sobieski kardját adta át nekik, melyet szent emlékei közt őrzött. E legiók tábornoka, a híres Dombrowski, azt a legiók nevében Kosciuskónak küldte.

E kard, a nagy ember szerény lakában felaggatva, tétlenül függött. Kosciuskó se Sándort, se Napoleont nem akarta szolgálni. Tudta jól, hogy a világ e két ura semmit sem teend Lengyelorszáért.

Kosciusko látszólagos egyszerűségében igen jól megítélte Napoleont. «Reméljetelek és várjatok mindent Franciaországtól, szokta mondani a lengyel tiszteknek, kik felkeresték, de a császártól semmit». És valóban, ki lehetett Lengyelország

megmentője e rettenetes helyzetben? Csak egy merész forradalmár, egy hatalmas népszabadító. A nemzeti függetlenség ott csakis gyökeres és mély társadalmi átváltozás után vívható ki. Attól várni ezt, a ki a francia forradalmat tönkre tette, esztelen lett volna.

Midőn Napoleon, a poroszokat meggyőzve, Lengyelország közelében volt, azon borzasztó és végtelen éjszakai birodalom küszöbén, érdekében lett volna Kosciuskót kiragadni a magányból. De valósággal maga sem tudta mit akart. Kosciusko Lengyelország szabad nemzeti lobogója volt; a kettőt szétválasztani lehetetlen volt. Napoleon szerette volna mutogatni a zászlót, de a függetlenséget épen nem akarta biztosítani.

Már előbb támadt azon ötlete, hogy Kosciuskót azon ásla gyűjteménybe helyezze, mit senatusnak hívtak. De a hős erre elég nyersen felelt: «A senatusban? Mit csinálnék én ott?»

1806-ban új kísérlet. Napoleon követet küld Kosciuskóhoz. Kit? Fouchét. Ily választás valóban méltatlanság volt: egy ily rendőrféle, bűnös, áruló embert küldeni abba a tiszta szent házba! Hogyan lehetett megtisztítani azon helyet, hova lábát betette?

Azok, kiknek képzetök van arról, mily erőszakos és rettentő volt Bonaparte rendőrsége, elgondolhatják mily nyomasztó, rossz hatást idézett elő a rendőrség megjelenése valamely házban. Erre számítottak bizonyosan. Meg akarták

ijeszteni nem ugyan Kosciuskót, de a Zeltner-családot, melyben élt, idegen család, mely annál inkább ki volt téve a zaklatásoknak. Azon befolyásra számítottak, melyet ezen megrettent család Kosciuskóra gyakorolni fog. Azonban a lengyel hős tántorithatlan maradt.

«Nem fogok, mondá, az önök lengyelországi vállalatába elegyedni, ha előre nem biztosítanak számára nemzeti kormányt és szabadelvű alkotmányt, s ha régi határainak helyreállítását meg nem ígérik. — És ha erővel viszik oda? kérdé durván a rendőr. — Ki fogom jelenteni, hogy nem vagyok szabad! — Munkához foghatunk segítségé nélkül is.

S csakugyan munkához is fogtak. Egy 1806-ki november 3-ki hazug kiáltványban a császár ezt adatta tudtára a lengyeleknek: «Nemsokára Kosciusko, a nagy Napoleon által felszólítva, az ő parancsára fog önökhez szólni. Fouché és Savary rendőrei által körülvéve, Kosciusko, nagy magányában, sokáig nem tudta, mily visszaélést követtek el nevével. De ha meg is tudta volna, minő lapban, minő nyilvánossági közlönyben tiltakozhatott volna ezen elnémult Európa közepett?

Napoleon, mint tudjuk, semmit sem tett Lengyelorszáért, semmit se bel, se külszabadságért. A francia törvény a lengyel parasztot bérlőnek tekintve, szabadnak nyilvánította ugyan, azaz szabadságába helyezte elhagyni a földet,

mely élelmét biztosította. Nem fogták fel azon ősi köteleket, mely valahogy a parasztnak némi birtokosi jogot adott. Ha le volt kötve a földhöz, a föld is le volt kötve az ő részére. Ezen törvény, merő tudatlanságból, igen kedvező lett és részrehajló a nemesek iránt, számukra jogokat ismervén el kötelezettség nélkül, birtokosoknak tekintve őket minden feltétel nélkül.

Vége Napoleon elesik, és Franciaország lakol a császár hibái miatt. A barbarok berontanak, s ellepik a francia földet. A kozákok mindenütt elszélednek.

Fontainebleau előtt is megjelennek. Még most is mutatják az erdőben azon barlangot, hova a megrettent asszonyok menekültek. E csapás megtörte Kosciusko szívét, nem tűrhette el. Fegyver nélkül a rablók elébe megyen. Egy védtelen faluba találja őket, a mint épen annak kunyhóit gyujtogatják. Vakmerőn reájok ront, és némelyeken lengyel egyenruhát látva: «Szerencsétlenek! kiáltá, mikor valódi lengyeleket vezéreltem, azok közül egy sem gondolt soha a rablásra!» — Ki vagy te, ki oly merészen beszélsz? kérdék tőle kardot rántva. — «Kosciusko tábornok.» A villámcsapásnak nincs ily hatása. Mindenki meg van hatva. El kezdik oltani a kunyhókat, melyeket felgyújtottak. Az oroszok mindenünnen bucsura járnak Kosciusko házához. Élökön a kozákok hetmanja, az öreg Platow, ki nem emlithette később ezen találko-

zást a nélkül, hogy szeme könnyel ne telt volna meg.

Mindenki tudja mily áhítatos perczében volt Sándor czár moszkvai csodaszerű menekülése és kétes győzelme után a felett, ki addig a győzelem megtestesülésének tetszett. Azt bitte, mindent az istennek köszönhet. A Szent-Szövetség első eszméje őszinte volt. De e szövetség nem lehetett szent, bűnhődés nélkül addig, míg a roszul szerzett vagyont vissza nem adták. Ez volt a nehézség. Melyik évet választják tehát szabályos, mintakorszaknak? Ha 89-et, Franciaország, az igaz királyságot képezte még, de ott volt és tehát újra meg kellett alkotni a lengyel köztársaságot. Ha 94-et Lengyelország már nem létezett, de akkor nagy francia köztársaságot kellett visszaállítani, mely magába foglalta Németalföldet, Hollandiát, Szavóját és Genuát. Végre lemondtak e tervről és minden erkölcsi alap nélkül kötötték meg a Szent-Szövetséget. A monarchicus Európa megalakult, mindenik megtartotta azt mit elrabolt, és e mellett rosz lelkiismeretét is.

Sándor czárban még volt egy kis igyekezet, hogy igazságos legyen. Mikor meglátta Kosciuskót. «Mit kívánnak?» kérdé tőle. — Kosciusko szó nélkül kiterjesztett egy földképet és ujját a Dnieperre tévé, Lengyelország régi határára. — «Jól van, meglesz!» mondá a czár.

Kétségbe vonták ezen felelelet; de Kosciusko

maga állítja ezt egy Czartoriski Ádám herceghez intézett levelében (1815-ki június 13-án). Elmondja, hogy a cár neki és más lengyeleknek megígérte, hogy Lengyelországot a Dniéper és Dzwinaig kiterjeszti.

Sándor ezen időbeli vallásos buzgalma hihe-tővé teszi ezt. Hajlandó volt helyrehozni a multat. Egykor számos orosz asszonyság társaságában, feszületet vett le a falról és megesküdt, hogy Lengyelországból még csak tenyérnyi földet sem fog megtartani. Az asszonyságok megfoghatlan rosszul felfogott hazafiasságokban sirni kezdtek.

Nem tudták, hogy éppen Lengyelország, melyet igazságtalanul bírnak, akadályoztat és fog mindig akadályoztatni minden fejlődést, minden haladást Oroszországban.

Kosciusko azt kívánta, hogy a parasztok apránként szabaditassanak fel tíz év alatt, és hogy a föld nekik biztosítva legyen. Sándor erről nem akart hallani. Ily változások Lengyelországban Oroszországban roppant forradalmat idéztek volna elő.

Kosciusko csakhamar észrevette, hogy a cár ígéreteiből mit sem teljesít. A szövetkezett sereg jelenléte, melyek Francziaországot kiszitták, türhetetlenné vált neki. Átment Schweizba. Onnan írta (Czartoriskihez intézett levelében) azon nemes és szomorú sorokat: «Az orosz cár cár helyreállította Lengyelország nevét, de a név még nem elég . . . én magamat feláldoztam

a hazámért, de nem azért, hogy azon kis területre legyen szorítva, melyet dagályosan Lengyelország névvel tisztelnek meg.»

Kosciusko utolsó napjai a legnagyobb szomorúságban teltek el. Nem láthatta, nem akarta viszontlátni hazáját úgy a minővé átalakították. Nem levén családja, csakis gazdájáé, egyedül érkezett a sír szélére, s idegen földön kellett elhálnia. Valaki egyszer elmondván előtte azon ismeretes francia költeményt :

Fájától elszakadt
Szegény hervadt levél,
Hova mégy? — Nem tudom

mélyen megindult, s azonnal leírta magának. E levélben a szegény számüzött sorsának képét találta, és szerencsétlen hazáját is, melyet a hatalmas éjszaki szelek kényők-kedvők szerint hajtának annyi eseményeken keresztül.

Csak kétféle emberekkel érintkezett, a szegényekkel és gyermekekkel. Ezek rendkívüli hatást gyakoroltak rajta, különösen egy kis leányka, gazdája gyermeke, kit Kosciusko oktatott.

Könyörületessége kimerithetlen volt. Majd minden nap lóháton ment el a szegényekhez, nekik segítséget s a betegeknek bort osztogatott. Szívesen beszélgetett velök saját ügyeikről, nagy részvétet tanusított irántok, és oly gyengédséggel bánt velök, hogy ezért még nagyobb hálát éreztek mint anyagi pártfogásáért. A legnyomo-

rultabb koldussal sem beszélt, mielőtt kalapját fel nem tétette vele.

Gazdája kölcsön kérvén egykor kis fekete lovát, melyen rendesen lovagolni szokott, nagy csodálkozással vette észre, hogy az okos állat, Kosciusko magányos sétáinak hív tanuja, magától állott meg, valahányszor szegényesen öltözött emberrel találkozott, elárulván így úra jó szívet és könyörületességét.

Egyik kedvencz sétája a Szent-Vérénai re-
meteség volt, nem messze Szolothurntól. Fák-
kal körülültetett nagy gránit szikla aljában szo-
kott mindig leülni, melyet a régi időkből való
derék schweizi emlékére állítottak oda, ki meg-
akarván akadályoztatni a schweiziek közt a test-
vérháborút, az ágyuk elébe rohant. Kosciusko
örömet pihent az emberszeretet ezen emléke
árnyékában. Néha fél napokat töltött ott, gyö-
nyörködve a nagyszerű vidékben, mely az Al-
peseket és Jura hegységeket magában foglalja.
Alig tudott megválni vallásos ábrándozásaitól.

Már igen közel volt halálához, midőn egy kis
örömsugár jutott el hozzá. Egész életén át le-
velezésben maradt azon nővel, ki egyetlen sze-
relme volt és ki egy lengyel herczeg neje lett.
A férj tisztelte ezen szent és tiszta ragaszkodást.
Midőn meghalt, özvegye azonnal irt Schweizba
a 71 éves Kosciuskónak, hogy végre szabad lett
és mivel mindig az övének tekintette magát ő és
vagyonra rendelkezésére áll, s azonnal siet ki

hozzá. Meg is találta, de már halva. A gondviselés megtagadta Kosciuskótól azon vigasztalást, hogy viszontláthassa azt a nőt, kit utolsó leheletéig oly forrón és híven szeretett.

1817-ben halt meg, a Zeltner-család karjai közt, magával vive az összes nemzetek rokonszenvét és fájalmát. Mind megsiratták azon egyszerű, nemes, hősiés nagy embert.

Lengyelország visszakövetelte hült tetemeit, melyek nagy fénynyel vitettek a krakói székesegyházba, Sobieski mellé. De ezen sír nem volt eléggé népies. Három évig dolgoztak, hogy hozzá méltóbbat emeljenek. Óriási emlék, nagy mint a nép szeretete. Igazi hegy, melyet a nép emelt számára az anyagok legbecsesebbikéből. — Márványból? Gránitból? — Nem, a haza szent földjéből, azon földből, melyet annyira szeretett.

XIII.

Mi lett Lengyelországból Kosciusko után. Nem lehetett megsemmisíteni.

Fáradt utas befogadtatást kér. «Micsoda országból való?» kérdik tőle — «Lengyel vagyok», feleli. A mult században értésére igyekezett volna adni gazdájának, hogy l e n g y e l n e m e s, ma ez szükségtelen; Európa előtt minden lengyel nemes.

Oly nagy volt a lengyel számüzöttség dicső-

sége, légiói, hősei, martirjai fénye, hogy emléköktől egész Lengyelország nemes maradt. Oroszország, tudtán kívül, az egész nemzetet felavatta a lovagi rendbe. Nincs egy litvániai vagy galicziai ember, ki azt mondaná magáról: «Én orosz vagy osztrák vagyok», midőn azt mondhatja: «Én a Bem és Dembinski hazájából való vagyok».

És ezen felsőségi önérzet nemcsak a mivelt osztályoknál létezik. Minden nap jobban megerősödik a parasztok lelkében is. Az utolsó lengyel, kit lánczon hurczolnak, hogy muszka katonává tegyék, midőn veréstől és éhségtől kimerülve az út szélén kidől s a kozákok lándzsaszurására kél fel, azon magasztos öntudattal bír, hogy a lengyel úgy martirja. Ez dicsőíti saját szeme előtt és egyenlővé teszi mindazokkal, kik vele együtt szenvednek. A hadseregben a legnagyobb urakkal a legrégibb nemesekkel együtt szolgál. A legelső sorba helyezik őket, legelül, kitéve az ellenség golyózáporának. Így támad a lengyelek közt, Oroszország közbenjárására, azon erős, megingathatlan kötelék, mely nélküle nem keletkezett volna, és melyet a fájdalom bani testvérségnek s a martírságbeli egyenlőségnek lehet nevezni.

A lengyel nemzetiség, mely más korszakokban ellankadt volt, rendkívül feléledt s kimondhatlan életerőt fejt ki.

Ha Oroszországnak célja lett volna felköltetni a nemzeti érzetet, nem tehetett volna egyebet

mint a mit megsemmisítéséért tett. Jó bánásmóddal, a litvániai tartományok, melyek már régebben egyesítettek a birodalomhoz, végre talán új urakhoz csatlakoztak volna. — De Oroszország egész igyekezetét arra fordította, hogy örökre és kiirthatlanul szívökbe oltsa a Lengyelország iránti lelkesedést és szánalmat. A roppant adóval, a katonai elszállásolásokkal, az ujonczozás és katonai szolgálat borzasztóságával azt érte el, hogy csak könnyes szemmel említik a köztársasági jó időket. Minden falu, a legnagyobb kétségbeesés és gyász közepett, látja hogyan hurczolja el minden évben fiait, kik soha többé vissza nem kerülnek. Maga az alkirály, Paskiewitz, midőn elindította jószágairól az évi illetéket, azt mondá egykor: «Látják ezen száz embert, kikből katonák lesznek; mind el fognak veszni a Kaukaszban; nagy ritkaság ha egy visszatér!»

Lengyelország egysége kétféleképen szilárdult meg. Az ország két része (Lengyelország és Litvánia) nem csak hogy azonos helyzetben van és közös fájdalmat, közös bánatot ércz, hanem közös katonai hagyományaik, nemes és dicső emlékek, hősies testvérség, melyet az utolsó idők szereztek meg, s még szorosabban fűzik egymáshoz. Ugyanegy szív ver bennök.

Különben Lengyelország, bár mit is mondanak, mindig egynemű, természetes és igen törvényszerűen alkotott állam volt. Körülbelül ugy alakult mint Franciaország. Egyikben is, másik-

ban is (mint minden jól szervezett testben) az összhangzatos dualitás egységet hoz elő. E két rész közt (Lengyelország és Litvánia) kevesebb különbség létezik mint az éjszaki és déli Francziország közt; nincs azon nagy hasonlatlanság, mely a flamandot a provençe-itől elválasztja.

Azon államok azonban, melyek egymásközt felosztották, egészen különmeműek és mesterségesek. Oroszország épen szörny-birodalom.

Óriási pók alakjára levén alkotva, az leg-szörnyűbb nála, hogy a lábak nincsenek a testhez növe. Azon rémitő nyomás nélkül, mely mindenünnen szoritja, széllyelhullana. A test azon harmincz millió valódi muszka; a lábak (Sziberia, Litvánia, Finnöld stb.) gyűlölik a testet, s el akarnának attól szakadni.

A kozákok csakis azon anyagi előnyökért ragaszkodnak, melyeket e nagy birodalom nekik nyújt, ők itt a katonai végrehajtók; különben megvetik az oroszokat. Az egyetlen nép, mely ezen külső tartományokban valóban ragaszkodik Oroszországhoz, a liflandi és kurlandi németek, kik az állam hivatalainak öt hatodát betöltik és tetteleg kormányoznak; ők képezik a burocratiát és lassan-lassan a nemességet is, mely napról-napra növekszik, mivel minden kis hivatalnok néhány évi szolgálat után nemesi oklevelet nyer.

Oroszország semmit sem számít Oroszország-

ban. Nincs nemzet, csak iroda meg korbács. Az iroda a német, a korbács meg a kozák.

Ez könnyítette annyira meg a felosztást. Oroszország kormány volt nemzet nélkül, Lengyelország pedig nemzet kormány nélkül. Körülbelöl azon állapotban maradt volt mint a XVI. századbeli államok, a központosítás előtt. Sok életerő volt benne, de ez el volt szórva az egész területen. Az erő nem volt összpontosítva. És midőn ezen központot akarták kiirtani, nem irtottak ki semmit sem. Jól tudják ezt a hatalmasságok. Saját művek oly mesterkéltnek, oly kevésbé tartósnak tetszik nekik, hogy annak összeomlását megakadályozandók, borzasztó óvszert tartottak fenn magoknak. Minden részben gondosan ápolták és növesztették a polgárháboru csiráját, úgy hogy azon nap, midőn Lengyelország ismét felállna s kardot rántana, ezer tör fenyegetné szivét. Itt a földesurat kényszerítették, hogy akarata ellenére az maradjon. Amott a nép által gyűlölt hivatalt ruháztak reá. Oroszország saját jobbagyai lázadásától tartván, két módot használt. Egyfelől minden javítást megakadályoztatott, mit a lengyel földbirtokosok ajánlottak; másfelől minden alkalmat megragadott, hogy elhitesse a parasztokkal, miszerint ő kívánná őket felszabadítani, pártfogolni, földbirtokossá tenni.

Ebben is mint mindenben nem volt változékonyabb, csalfább ember, mint Sándor czár. Mikor Napoleon fenyegette s ő jónak látta Lengyelor-

szágnak hizelegni, alkotmány-javaslatokat kért néhány lengyel emberbaráttól: «Különösen, mondta nekik, azon legyünk, hogy a szegény paraszt sorsát enyhítsük». E terveket aztán tűzre dobta. — 1818-ban, mikor hatalmasabb volt, az igaz muszka látszott ki belőle. A litvániai nemesség wilnai gyűlésében óhaját fejezvé ki a parasztok tetteges felszabadítása iránt, Sándor, ukáz által megtiltá, hogy «e felszabadításra csak gondoljanak is». Azok kik sürgötték, üldöztettek. Nemsokára második ukáz által a kölcsönös oktatásu iskolák is bezárattak, melyeket a földbirtokosok alapítottak a nép számára. A felsőbb iskolákban pedig csak azon ifjak vétettek fel, kik nemesi oklevelekkel bírtak.

Lengyelország szabadítóinak első tette 1831. évben, még mielőtt fegyvert fogtak, azon nyilatkozat kihirdetése volt: hogy a parasztok velök egyenlők, s testvéreik. Ez által szentesítették a forradalmat (különösen Podóliában). Igen könnyű a parasztokat földbirtokosokká tenni, oly országban, mely nem oly népes mint Anglia és Franciaország, hol igen sok, pusztá, birtokos nélküli földek vannak, hol a korona-jószágok, némely grófságokban a földek felét képezik. Ez volt a pénzügyminiszter, a hires Biernatski terve. A földbirtokosok, kiket, a korona-jószágok kiosztása után, a földmivelők egy része elhagyott volna, a többieket jó előnyös felételekkel visszatarthatták. Mindenki tudja, mily hamar fejlődtek ekkor az

események, és hogy lettek e nemes tervek, Lengyelországgal együtt, vérbe fulasztva.

Még a mértékletességi egyletek is, melyek a parasztok erkölcsi emelésére állítottak fel, ezer-félekép gátoltattak meg az oroszok által. Egy u k á z betiltotta, hogy a részegség ellen szónokoljanak.

Ezen nemtelen törekvésekkel szemben, tekintünk egy más tüneményt.

Azon rejtelmes, megfoghatatlan befolyásról szölok, melyet Lengyelország, akarata és tudatán kívül, csakis szenvedései és hősiessége által Oroszországra gyakorol. Boszuja abból áll, hogy ellenességét erkölcsileg alásülyesztí, rendkívüli felvilágosítási, megsemmisülési erőt fejleszt ki nála. Minden szó és tett nélkül megzavarja, valahogy szívé, meggyengítette eszét, tévutra vezette. De ha Lengyelország oly könnyen tudta Oroszországot megigézni azt egy szomoru tény fejti meg, melyet meg kell magyaráznunk: azon rendkívüli üresség, mely Oroszországban létezett, azon belső felbomlás, mely egy század óta emészti. A lengyel, megérintvén az orosz lelkét, azt fájdalomtól üresnek találta.

XIV.

[Hogyan semmisítik meg Oroszországot.]

Oroszország történetirója, Karamzine, Nagy Péter századának kezdetéig vitte csak munkáját, azon fényes és végzetes korszakig, melyben

Oroszország mint állam, nagyobbodni, nemzetiség és fajra nézve pedig sülyedni kezdett, éltető ereje elvesztésével vásárolva meg a külső fényt.

Mindenki tudja, hogy ezen hazafias orosz, Sándor czárhoz intézett bizalmas emlékirataiban, egész erejéből igyekezett a császárt lebeszélni szabadelvü irányáról és felszabadítási eszméiről, azonban azt nem tagadta, hogy más időkben, Oroszország ne lett volna képes a szabadságra. De szerinte a szeszes italok rémitő elterjedése, s a császári pálinkafőző nagy sikere, épen nem készítették elé a népet a felszabadításra.

Karamzine megjegyzése igaz. Csakhogy külső jeleken akad fenn. Beljebb kellett volna hatolnia és azt nyomozni, minek következtében mutatkoznak ezen jelek. Ha az orosz nép a pálinkába elmerül, ha egy percznyi feledést léte és egész fájának lealjasodása árán vásárol meg, az annak a jele, hogy elvesztette azt, a mi máskor lelkét fenntartotta.

Azon kitünő oroszok, kiket ismerek, eszes és nagylelkű emberek, oly sokat szittak magokba a nyugati életből, annyit olvasták a nyugoti irodalmakat, hogy nemzeti érzetöket talán egészen elvesztették. Francziák ők, és fényes tulajdonokkal bíró francziák, de épen nem oroszok. Nem találtam bennök azon mesterkéletlen mély belátású észt, mely szükséges volna arra, hogy felfogják és megértsék ezen szerencsétlen nemzet erkölcsi hanyatlását.

Három, és a legfényesebb századokban, melyek alatt a sok feltalálások megkettőztették az emberiség tudományos örökségét, egyedül Oroszország nem mutathat fel semmit. Néma maradt a nemzetek e nagyszerű versenye alatt.

Szomorú jel, mindenesetre. Felhozzák a rómaiakat «kik csak csatázni és kormányozni tudtak». Csalatkoznak. A rómaiak az egész világot hasznos emlékekkel lepték el. Megajándékozták azon nagyszerű törvény-rendszerrel, melyet még most is követünk. Műveikben fennmaradtak ők. De ha Oroszország ma elenyészne, micsoda emléket hagyna maga után? Semmi nyoma nem lenne, mint a pusztán felállított sáternak, melyet másnap tovább visznek.

De hát az orosz nép hibája-e, ha semmit sem mutathat fel? Épen nem. Ily körülmények közt, és oly szenvedésekkel egy nemzet sem tudott volna többet felmutatni.

Sehol nincs több ész mint az orosz felső körökben. A népnél még több különböző tehetség, feltalálás, rendkívüli hajlékonyság és bámulatos sokoldalúság vehető észre. Nem értheti az ember, mikép tudta e szerencsés adományokat, annyi keserves megpróbáltatások közt, megtartani.

Az orosz, mint már említettük, fajára és szellemére nézve egészen déli nemzet, több nyájasság volt benne mint erő; szilárdsággal, erkölcsi érzettel nem dicsekedhetett, de szelid volt, engedékeny és szives.

Azon, épen nem érdemelt hírnév, mely Európa közvéleményében róla elterjedt, erélyéről és ellenállásáról, onnan eredt, hogy a népet egyedül az orosz katonáról ítélték meg; elfeledték, hogy mindig öreg, betanult katonákat küldtek ifjú sergeink ellen, s husz év kell míg oly katonákat képeznek. Azt a gépszerű változatlanságot úgy sajátítják el, hogy egész életökön át szolgálnak a zászló, vagy jobban mondva a bot alatt. Azon borzasztó fegyelem, melynek ők rabjai, gépet teremtek, s a lelket megöli, az orosz nem létezik többé.

E szerencsétlen nép kétszáz év alatt, három iszonyú műtéten ment át, mely közül egy is elég lett volna arra, hogy egy nemzet szellemét végkép kiirtsa.

1600 körül, midőn Európában az urbéri rendszer muló félben van, Oroszországban épen kezdődik. Ezen, minden nemzetek közt a legmozgékonyabb nemzet földhöz lesz szegezve, lelánczolva és még a század el sem végződik, hogy már a rabszolgaság minden nyomorusága és aljassága is hozzájárul nála a jobbágyi élet változatlanságához.

1700 felé, minden modern nemzetiség annyi eredetiséggel és erélylyel nyilvánul, Nagy Péter (vagyis másoló Péter) hadat üzen hazája nemzetiségének. Megtiltja az oroszoknak, hogy oroszok legyenek, lenyirja őket, németekké változtatja. Idegen csalók iszonyu serege rohanja meg Orosz-

országot; most is ott vannak ők, s uralkodnak. A nemesség helyét foglalták el. Mint udvaroncok és hivatalnokok, tisztviselők és nagyurak, kettős zsarnokság alatt tiporták le az orosz szellemet. Nem tudván elnémetesíteni, megsemmisítették.

Ez a második műtét. A harmadik, melyet most fogok elmondani, s mely talán a legkegyetlenebb, szemeink előtt megy végbe, a birtok és jobbágyság átalakulásában. Itt is, és még feltűnőbben mint másutt, Oroszország Európával ellenkező irányban halad. Látszólagos mozdulatlansága alatt, mint hátrál vissza a barbárságba, borzasztó természetelleni haladás! A jobbágyság nem elég barbar, a régi rabszolgasággal cseréli fel. ¹

¹ Azt állítják, hogy ezen iszonyu nyomoruság közepett, a népesség szaporodik. De kinek vannak erről biztos adatai? Ki ismeri Oroszországot? Falloux ur mondta beszédjeiben a tudatlanság vakmerőségével, hogy 1789-ben Oroszországnak 33 millió lakosa van (honnan tudhatja?) Tulajdonkép mit akarnak az oroszok és ezeknek barátai midőn ily regényes számokat mondogatnak találomra? — Európát ijesztetni. Az tagadhatlan, hogy az orosz communismus, hanyagsága által elősegíti a népesedést, de másfelől ugyanezen hanyagság, mely ily égalj alatt halálos, kegyetlenül pusztítja is. A gyermekek legnagyobb többsége csak azért születik, hogy azonnal elveszzen. Hogyan mutathatna fel Oroszország biztos statisztikai adatokat? A statistika új tudomány. Francziaország, mely legjobban levén központosítva legkönnyebben szerezheti meg a kellő adatokat, még 1826-ban sem állithatott komoly hiteles

A mi legkülönösebb ezen szomorú újításokban, melyek annyira ellenkeznek Európa szellemével, az hogy Oroszország azt képzei, miszerint Európát követi. És mindenekelőtt Németországot. Pedig Németországnak valódi szellemét

összeszámlálást. (Lásd Villermé úr igen illetékes munkáját.) Az utolsó lelkiismeretes észlelő, ki Oroszországban utazott, az orosz kormány iránt tanúsított tisztelete daczára, bevallja, hogy statisztikai adatai nem sokat érnek. Kimutatja, hogy a városok lakosságát nem ismerhetik, mert az folytonosan változik. A faluk lakossága pedig oly kevésbé ismeretes, hogy az erdőkben egész falvak léteznek, melyeknek még nevét sem tudja a rendőrség; ezeket rendszeren más hitűek lakják, kik a vallási üldözés elől menekültek oda. A vándor népesség igen számos. Sokan azért kóborolnak egy helyről a másikra, hogy helyzetüket jobbá tegyék. Azok, kik bujdosó jobbágyokat fogadnak be, s azokat így magoknak megszerzik, meghalt jobbágyok neveivel ruházzák őket fel, hogy jobban elrejthessék. Innen vannak aztán azok a hosszú életű emberek, kikről csak Oroszországban hallani. Némely három emberéletet is él, 150 évnél többet. — A népesség növekszik-e? Csak lassan, ha néhány ismertebb kormányzóságról ítéljük az egész birodalmat. Például: a charkowiban 800,000 lélek volt; és 1838-ban 1.150,000. (Lásd Passék becses munkáját a charkowi kormányzóságról.)

Különben, hogy a népesség növekszik-e vagy apad, az egészen másodrendű kérdés azon biztos ténnyel szemben, hogy a faj életerejében csökken. Ha az ember a legfényesebb szemléket vizsgálja, milyennek találja még az orosz testőrséget is! Sápadt képű, kihalt, szemű, élet nélküli lények! Harmincz év óta a faj rendkívüli változáson ment át a nyomor növekedése és a szesz italokkal való visszaélés következtében.

épen legkevésbbé követi, azon beható szellemet, három eszmeiségével (a bölcsészet, zene és költészet). Azon német pedig, ki nem idealista, szomorú példánya az emberi természetnek. Épen ezt választotta ki Oroszország mintaképül. Az irnokot és káplárt, az irodát és botot vette kölcsön Németországtól.

A szolgaság kegyetlenül nehezkedett a népre, rendszeressé és pedánszá lőn a német felügyelővel, ki most a jószágokat kezeli. Az orosz úr, ki maga is változékony, könnyelmű és szézenyelyes volt, jobbágyainak sokat megengedett. A német hajthatatlan. Unalmas fegyelme alatt kihál a szégeny szláv szellem, kihál független mozgékony-ságával, szelid dalaival, könnyelmű, szabad, az erdei madarak repkedését utánzó változékony-ságával együtt.

Az a bús dal, mely víg, fürgének látszó lény ajkairól lebben el, az a kioltott szellem utolsó nyilvánulása, midőn elnémul, mindennek vége. A hallgatás e sötét birodalmában alig hallani még itt-ott az erdők mélyében, néhány halkán énekelt hangokat. Minden elnémul. A kozákok is, kik egykor költők voltak, elnémultak, mihelyt Oroszország megdermedt keze alá kerültek.

Két izben lehetett remélni, hogy ezen elzsibbadt nép felébred, magához tér és visszafoglalja helyét a nemzetek közt. Sowarow, az a valódi muszka, ki ravasz és áhítatos bolond volt, egy perczre felélesztette az orosz szellemet, s új erőt

öntött belé. Napoleon és 1812, a szent Moszkva veszedelme, a csár, ki gyermekeit segítségre hívta, az ereklék miket a sereg előtt hordoztak, ez mind nagy lendületet adott a nemzetnek.

Az is mély benyomást tett, midőn Franciaországba mentek, és meglátták Párist, e nyugoti Moszkvát. Megtudták, hogy nemcsak Oroszországból áll a világ. Fennmaradt ebből valami az emlékekben, olyan mint egy álom, melyről mesélnek.

Fontos esemény, mely őket mélyen meghatotta az, midőn végre megtudták, hogy a csár gyújtotta fel Moszkvát. Fiui tiszteletteljes érzéseikkel sokáig tagadták, hogy a tyjok tette azt. A francziákat vádolták. De az igazság, a sok tagadás daczára is kitudódott végre. Nemcsak, hogy az előbbeni csár elégette Moszkvát, de utódja még le is romboltatta, minden kényszerűség nélkül, béke idején. Kremlint leromboltatja, s újra felépíti, barbar közönnyel az orosz nép kegyelete és ősi vallásos hite iránt. Nyilvánosan elárvereztette a régi czárok tiszteletben tartott bútorait, (hogy ujakat készíttessen azok helyébe,) s eladta az Iwanok és Denski Dimitri székeit.

Ezen német származású czárok minden lépten kimutatják, menynyire nem ismerik azon népet, melyet kormányoznak. Jó tulajdonaikat nem is sejtik.

Például:

Miklós csár nem tudott semmit arról, hogy Oroszországban mily szentnek tartják az esküt,

hogy ha egyszer valamire megesküdték, kérlelhetlenül hiszik magokat lekötve mind addig, míg rendesen és törvényesen fel nem oldatnak az eskü alól. Trónra léptekor azt követelte, hogy azon csapatok, melyek Constantinnak hűséget esküdtek, minden magyarázat és habozás nélkül azonnal neki engedelmeskedjenek. Innen kerekedett azon jogosult lázadás, melyet az összeesküdtek aztán felhasználtak.

Sándor csárnak képzelete sem volt az oroszok belső életéről, a családról. Különben, épen nem lévén kegyetlen, nem fogott volna azon barbar katonai-telepek kísérletéhez. Igen természetesen találta a katonát befogadtatni a parasztok szűk kis kunyhóiba. A községekben elosztott katonákat, igen könnyű szerrel házasították meg. A falubeli leányok egyfelől, s a katonák másfelől sorsot húztak egyszerre. Azon katona ki az első számot húzta ki, elvette az első számot nyert leányt. Ennyiből állott az egész. Borzasztó lázadások törtek ki. A kozákok legyőzhetlen erélylyel állottak ellen. Se bot, se kancsuka nem diadal-maskodott rajtuk. Szét hagyták magokat zárni, de nem engedelmeskedtek.

A mi nem kevésbbé nevezetes, és mi az oroszok becsületére válik, az azon mély benyomás, melyet Lengyelország szerencsétlensége reájok tett. Már láttuk e en tüneményt, midőn Kosciusko a csatatéren elesett. De különösen barátja, Niemcewicz emlékirataiban veszi észre az ember

ezen erkölcsi visszahatás kezdetét. Az orosz katonák, kik őrizték, lengyel foglyukat választották barátjuknak és meghittjöknek. Éjjel ezer veszedelem közt jutottak el hozzá, hogy elmondják neki szenvedéseiket és reményeiket. Kérdezték tőle mikor fogják egyszer a katonai szolgálatot rövidebbre szabni, mikor láthatják meg újra szégyén kunyhóikat.

Igy ragadja meg, így hatja át Lengyelország az orosz lelkét. Egyetlen egy lengyel fogoly egy várban, egyetlen egy lengyel az ezredben, mindent megingat. Pedig néma azaz ember. Mit csinált? — semmit. Éjjel fohászkodott, és azonnal elkezdődött az erkölcsi megingatás, s az folyvást növekszik. Gondolkodni kezdenek, okoskodnak. Látják, hogy az a fogoly ember szenved, és ártatlannak látszik. Azon perctől fogva a mikor a katona ezt sejti s gondolkodni kezd, azon perctől fogva szíve fellázad.

Mi az alapja ezen óriási birodalomnak? A hit. Barbar, vak, irgalom nélküli, durva hit, mely az ész és egész személyiség feláldozását követelte, de mely ingathatlan volt. Midőn azon Iwan által karóba huzatott bojár, két napi kínos haldoklása alatt meg nem szünt kiabálni: «Nagy Isten, áldd meg a czárt!» akkor az orosz birodalom kétségkívül szilárd és rendithetlen volt.

Mi ingatta meg? A kétkedés. Ez terjedt el észrevétlenül, és a mi az emberi nem tiszteletére

válík, az, hogy e kétkedést ép oly mértékben eredményezte a száanalom mint más okok.

Mindenki ismeri legalább metszvényekből, Oroszország szentségét, a Kremlint. Ezen tömör és meglepő különös épületeket, szörnypalotákat, melyek a mongol szellemet tükrözik vissza, és melyeket a rémülés megkövesülésének lehetne hívni. E mesevilágbeli szörnyek mintha éltek volna egykor, és talán a kegyetlen Iwan látára kövesültek meg. Hiába sujtotta azokat Napoleon, hiába vették körül a Kremlint a pusztító lángok. Szilárd, sérthetetlen maradt. Most csökken ereje; gránit alapja megrezzent és a magas egekbe érő toronytető inogni látszik. . . . Miért? — oh igen kis ok miatt. Egy lehelet érintette alapfalait, egy panasz, temploma sirboltját, egy elfojtott nyögés a császári sirokat. Mindenki meghallotta azt, egy embert kivéve . . . s mi azon gyenge és hatalmas erő, mely a sziklákat megingatja? . . . A sohaj.

A természet szent sohaja az elfajult világ ellen! Két nemzet fájdalmas keserve! . . . De ott nem állapodott meg, mind feljebb és feljebb tört, nőtt mint a fergeteg, az erdők és mocsárok meg nem gátolhatták, azokat is meghódította, és az erdők elkezdtek sohajtozni és a habok zokogtak, a fenyvesek sirtak!

S ime az a gond nélküli ember, ki eddigi könnyelműségében és mélaságában, szomoruan énekelte munkája közben egyhangu dalát, egy-

szerre elhallgat, egy eszme megragadja, gondolkodni kezd, ezután már gondolkodni fog. És minden gondolatja egy szó körül forog, mely egyszersmind megmagyarázza a változást mi harmincz éven át helyzetében történt: Jobbágnak született és mint rabszolga hal meg.

Mint jobbágy, a földhöz volt nőve, fa módjára élt, de belenyugodott, nyomoruságosan, de békében tengődött. Urainak meggondolatlan zsarnoksága hirtelen kiforgatta gyökereiből.

A földbirtokosok, midőn jószágaik egy részét eladták, azt hitték, hogy csak földjeiket osztják meg és pedig az embert sujtották. Sokkal inkább élt ő a községben mint önmagában. Összezúzták azon élő egészet, melyben ősi időktől fogva, általános communismusba olvadt volt az orosz paraszt élete. A föld, mely a község körében, kézről kézre került, mint a serleg lakoma alkalmával, ez volt a szláv elem erkölcsi alapja.

De ez még nem volt elég. A község el lett törölve, a föld felosztatott, ezután még földjének egy részét is elvették tőle. Ha családod igen számos, mondák neki, menj és keresd másutt kenyeredet, légy ács, kertész vagy révész a Volgán, aztán hozd el nekünk a pénzt.

Ez kegyetlen és igazságtalan volt; a jobbágy a földhöz tartozott, s nem lehetett elmozdítani, ott volt családja, községe körében, mely vigasztalta; mégis ennek is aláveti magát, elmegy. Visszatér

niven s elhossa a mit szerzett. De még evvel sem elégsznek meg. Óriás épületeket emelnek, melyektől az oroszok úgy iszonyodnak, rettentő börtönöket, miket gyáraknak hívnak, eladják ott az embereket s ezek aztán a korbács alatt vesznek el. Eladják? nem, rosszul mondom, az emberszerető czár megtiltotta ezen vásárt, csakis 90 évre adják őket bérbe!

Szegény szelid, eligázott faj, mely egészen a természetes ösztönök uralma alatt volt. Az ál-lamban családot láttak és uraikban atyát. Nevet-séges és egyszersmind megható jelenet volt mikor uj földesur érkezett a faluba; mind sirtak örömükben. «Atyuska!» kiáltották neki, s letérde-peltek előtte, elbeszélték szenvedéseiket, családi dolgaikat, sokan nagy szóval meg is gyóntak neki.

És az atyák atyját, a czárt, hogy imádták! Összetévesztették imáikban a világ és az ég urát.

Ezen fiui érzés, mely oly erőteljes az orosz lélekben, mennyi próbán ment keresztül! Atya-e azon kapzsi földesur, ki az embereket eladja? Atya-e az a czár, ki oly kevésbé védelmezi a szegényeket, hogy azok még jobb szeretnek job-bágyok lenni mint szabadok?

Ez az ország, mely lassan-lassan elveszti régi eszméjét, ősi alapját, az atyai rendszert, nem fogadta még el az uj alapot, a törvényt, az ember kormányozását, önmaga által.

Mindenütt pusztaság, ür, semmi. Atya már nem létezik, törvény még nincs. Kevésbé borzasz-

tók ennél azon tatár fensíkok, a hol a természetlen, sós, pusztá föld semmit sem tartott meg a természetből csak a metsző sziberiai szél süvöltését.

Az orosz kormány rettentő dolgot követ el. Azért, hogy oly szigoruan választja el alattvalóit a világ többi részétől, mintegy zárvonallal, éppen nem akadályozhatja meg őket abban, hogy ősi erkölcsi eszméjüket elveszítsék, de igenis megakadályoztatja, hogy a nyugoti eszméket el-sajátítsák, melyek új alapul szolgálhatnának. Így erkölcsileg üresen irány nélkül hagyja őket, védtelenül a rossz szellem sugalmi és a puszták kísértései ellen.

Midőn rólunk, nyugotiakról, azt mondják, hogy kétkedők, skeptikusok vagyunk, ez mindig csak részben igaz. Némely ember kételkedik például a történetre nézve, de természettanban és vegytanban buzgó hívő. Minden ember hiszen nálunk valamiben; a lélek soha sem üres. De ott azon tudatlan, barbar világban, melyet erkölcsileg üresen, pusztán hagytak és mely régi eszméit hagyományait is elveszti, ha ez tovább így folya, ha az ember lassan-lassan legördülne a kétkedés borzasztó lejtőjén, ha semmi sem tartaná vissza, semmi sem ellensúlyozná; borzasztó látvány merülne fel egyszerre előttünk, eszme, elv és érzelm nélküli demagogiát látnánk, egész népet, mely elvesztve lelkét, akaratát, öntudatát, vak rohamban tör a nyugotra, találomra ütve jobbra-

balra mint egy rettentő önmozdony, galvánózott holt test, mely azért még rombol és ölhet is.

Ki fogja Oroszországot megmenteni ezen iszonyu romlástól, és Európát azon kényszerűségtől, hogy ezen ittas, örült óriást legyőzze?

Különösen szegény Lengyelország.

A mi legjobb van még Oroszországban, a mi még az emberiséghez és istenhez köti, az azon szivbeli érzelem, melyet Lengyelország költött fel benne.

XV.

Mit tehet Lengyelország a forradalom előtt.

Minden a mit mondtunk azon erkölcsi megsemmisülésről, mely felé közeledik Oroszország, kevés ahhoz képest, a mit az oroszok magok állítanak. Ez az állapot oly fájdalmas, hogy daczára annak, miszerint le vannak lánczolva, hogy szájok oly keményen le van pecsételve, mégis kitör néha e szerencétlen némákból is a fájdalom. Sokan, mint a híres Csicsakoff tengernagy, nyilvánosan estek kétségbe és elhagyták hazájokat. Mások ott maradtak, de életökkel vásároltak meg egy órai szabadságot, hogy elkiálthassák «Oroszország meghalt!»

Sejteni lehetett e titkos szenvedéseket utolsó költőik kétségbeesett műveiből, melyek mély fájdalmat és skeptikus iróniát lehelnek. De ezen

elrejtett vallomások nem elégitettek ki az oroszok lelkét, nem voltak elég nyíltak.

Egyszerre, valamely rendesen igen félénk és határozatlan szemlében, a *Moszkvai Távcsőben* rettentő cikk jelenik meg, mely a bíráló bizottmány figyelmét kikerülte és az egész országot elrémité. Ezen cikk (Csadaeftől) a birodalom sírirata volt, és a szerzőé is. Jól tudta, hogy ilyeneket írva kitette magát a halálnak, nemcsak a halálnak, hanem a legborzasztóbb kínoknak: a titkos, senkitől sem ismert börtönöknek. Legalább lelke megkönnyebbült. Gyászos ékesenszólással, és demesztő nyugodtsággal írja meg ugyyszólván házája halálos végrendeletét. Számot kér mindazon keserűség és szenvedésért, melylyel sujtják azt, ki gondolkodni akar. Kétségbeejtő, kérlelhetlen, mély ítélettel elemezi az orosz lélek gyötrelmét és örök kinjait és borzalommal elfordulván, megátkozza Oroszországot. Azt állítja, hogy az emberiség szempontjából soha sem létezett, hogy az emberi értelmiségben csak hézagot, hiányt képvisel, hogy multja nyom nélkül eltűnt, jelenje fölösleges s haszontalan, jövője pedig nincs.

A czár ezen íróat a bolondok házába záratta. De a szívében megsebzett ország hitt szavainak. Elhallgatott. 1842 óta, semmi eredeti orosz munka nem jelen meg, se jó, se rossz.

A rettenetes cikk valóban bezárta, lepecsételte a sírt.

De a sír alatt fennmaradt egy szikra,¹ mi tehát épen nem írjuk alá Csadaef ítéletét.

Az alsóbb rétegekben kissé jellemnélküli, lágy, de hajlékony népet látunk, mely még magához térhet s felemelkedhetik. Fel is fog ébredni a Lengyelországgal való barátság által.

Ezek felett férfiak vannak, kevesen, az igaz, de annál tiszteletre és bámulatra méltóbbak, valódi hősök! . . . Lehet-e másképp nevezni a december 14-ki bátor embereket, kik a sárkány torkában kísértették meg azon merész lépést! Hogyan hívjuk a dicső martyrt, Bakunin-t, ki békóval lábán, Oroszország valamely börtönében van eltemetve? . . . Nagy lélek, nemes sziv, a lengyeleknek és francziáknak szeretett testvére bocsássa meg ha szigoruan kellett szólnom azon hazáról, melyet szeret. Ha kezem reszketett midőn e sorokat irtam Oroszországról, az csak onnan volt mert önre gondoltam (önre kit nem isme-

¹ E szikra nem lenne-e azon bámulatra méltó röpirat, mely most jelent meg. A szerző, ki Oroszországban született, de kinek ereiben a legnemesebb rajnai vér is foly, hősies erélylyel írja nyelvünket, szavai nagy hazafira mutatnak. Tízszer is elolvastam e lapokat. Azt képzeltem, hogy a régi éjszaki hősök vésték e szavakat kérlelhetlen kardjaikkal, a nyomorult világ elítélését. Mert nemcsak Oroszország, hanem egész Európa felett mond ítéletet. — «Kibujdosunk Oroszországból, mondja, de mindenütt Oroszországra találunk, Európa egy nagy börtön». — Mégis mig ily emberek születnek ezen Európában, nincs még semmi elveszve! (A forradalmi eszmék fejlődéséről Oroszországban, írta Iscander).

rek)¹ tartottam attól, hogy megsértém. . . . De ha megtörténnék, hogy e kis könyv keresztül hatna azon falakon, melyek közt ön zárva van, hadd mondja el, hogy sziveink önökkel telvék, hogy szemeink könyesek, midőn önökre gondolunk és hogy az egész világ érzi lánczaik súlyát.

Miért tartottuk kötelességünknek véleményünket ily szabadon elmondani Oroszországról, azon élénk rokonszenv és bámulat daczára, melyet az orosz hazafiak iránt érzünk? Azért, mert mindeddig fájdalom! lehetetlen volt nekünk az orosz nemzetet elválasztani az orosz kormánytól, mely elnyomja. Egyedül állnak még ezen néhány kitűnő honfiak. — És inkább világpolgárok mint Oroszország fiai. Lázadások gyakran vannak e hazában, de forradalom mikor fog kiütni? Ahhoz bizonyos eszmeközösség kell, minek semmi jelét nem tapasztaljuk még.

S így tehát Oroszországot ideiglenesen csak egy tömegnek kell hogy tekintsük, egyszerű erőnek, barbar erőnek, törvény nélküli világnak, sőt a törvény ellenségének, mely nem halad, ellenkezőleg, hátrál, vissza az ókori rabszolgaságig, a mely a modern czivilisatiót csak azért ismeri el, hogy a nyugoti világot összerombolja, s a törvényt magát kiölje.

Oroszország semmit sem fogad el tőlünk, csak

¹ Mikor kiszabadult Bakunin, felkereste Michelet-t Párisban.

a rosztat. Magához vonzza, beszívja Európa minden méreg elemeit és hathatósabbá, veszedelmesebbé téve, löveli vissza.

Ha mi befogadjuk Oroszországot, befogadjuk a kolerát, a szétbomlást, a halált. «Mit! önök kik bölcsek, mondja nekünk legszelidebb hangjával az ifju orosz iskola, mely szemléinkben¹ diszlik, eltávoznak testvéreiktől? Hol van a filozofia, hol van az emberszeretet?»

Ilyen az orosz térítés, kimondhatlan változatos, a népek és országok szerint. Tegnap azt mondta nekünk: «én a keresztyénség vagyok». Hol-

¹ Mindenki tudja mennyire el van zárva Oroszország az európai hírlapok és szemlék előtt. Csak egyik szemlénk végett tesznek kivételt, a czár személyes pártfogása következtében. Gondot fordítanak arra, hogy egész Szibériáig is eljusson. Honnan ennyi kedvezés? Könnyű kitalálni. Egy francia szemle, mely Oroszország dicséretével van tele, legjobban ámithatja el, adhat rossz fogalmat a szerencsétlen olvasónak, Franciaország közvéleményéről, elhitei velök, hogy az egész világ elfogadta a rosztat és hogy e földön nincs többé számukra remény. Elképzelhetjük magunknak, azt a szegény lengyel rabot, ki ott a jeges éjszakor, az örökös sötétség közepett kezébe veszi egyszerre azon távol földről s a szeretett nyelven irt lapokat. Az éjszaki fény világánál igyekszik azokat olvasni, jó híreket remél . . . és látja, hogy Franciaország is meg van halva. Kétszeres fájdalom! Így tudja Oroszország, e nagy mester a kinzásokban, még jobban összezúzni a megtört sziveket! Hogy a kétségbeesés épen a reménytől azaz Franciaországtól eredjen, az oly mesterfogás, hogy ez előtt mindenkinek meg kell hajolni, minden hóhér és kinzó háttérben marad.

nap azt fogja mondani: «én a szocialismus vagyok».

Ujságírókat, a társaság legelőkelőbb tagjait, eszes és nyájas nőket használ fel.

Itt hirlapi czikkek,¹ ott sétáinkon ügyesen kitett metszvények. Másutt a császár hivatalos költői által írt nemzeti dalok, melyek a szerbeket és bolgárokat arra buzdítják, hogy Oroszország pártfogó karjaiban keressenek menedéket.

Lengyelországban ezen orosz propaganda borzasztó színt ölt és emlékeztet Ausztria eljárására a galicziai mézsárlások előtt.

Oroszország rettenetes módon törekedett a parasztok előtt népszerűvé lenni, a kegyetlen zsidóüldözés által.

Iszonyu hizelgési mód, mely a nélkül, hogy jót tegyen a néppel mások szerencsétlenségével kecsegteti. Igaz, hogy vizsgálatot is rendeltek el a földmivelők sorsa javítására. Ennek semmi eredménye nem lett, de elhiteti a parasztokkal, hogy a czár érdeklődik irántok.

¹ Még könyveket is írat és komolyakat. Saint-Priert Alexis ur. ki orosz hercegnő fia volt és kinek családját Oroszország jótéteményekkel halmozta, úgy mutatta ki fogadott hazája iránti háláját, hogy a *Revue des deux Mondes*-ben Lengyelország feloszlításának történetét megírta, de úgy, hogy minden hibát az áldozatokra ró. Franciaország kitárta előtte titkos diplomatai kincseit. Abból kedve szerint választotta ki mind azt mi az orosz foglalást igazolhatta. Elmés munkát írt, de mely sokkal többet érne, ha nem volna oly részrehajló.

Mit fog most tenni a lengyel földbirtokos e két örvény közt?

Oroszország izgatja a parasztot ellene s mondja, hogy semmit sem tesznek érette.

Ha pedig igyekezik valamit tenni, azonnal gyanus lesz, üldözni kezdik. Egyszerre csak, bármi ürügy alatt, reá támadnak, elhurczolják, rázós ládába zárják és két heti utazás után, messze földön hagyják, honnan senki többé vissza nem tér.

Jól tudom, lengyelek, ily irtózatoss kormány alatt bajos a nép sorsát enyhíteni. A legtöbb reform miatt be kell várni a szabadság óráját.

De erkölcsileg sokat tehetnek. Ha a törvény tehetetlen, ha a cselekedet el van tiltva, a szívet semmi sem köti le.

Legyen szabad nekem egy óhajt kifejeznem, egy gyakorlati tanácsot adnom, mit könnyen lehet követni. Igyekezzenek a mennyiben lehetséges lesz elkerülni azon közvetítőket, kik önöket a földmivelőktől elválasztják; ne fogadjanak gazdatiszteket, felügyelőket, jószágkezelőket. Foglalkozzanak önök magok birtokaikkal és munkásaikkal. Éljenek közöttük, szeressék őket: minden meg lesz nyerve.

«Szeretni kell, hogy szeretessünk» szokta volt mondani Hoche tábornok.

Ez a nép többet kér önöktől a szabadságnál, többet a birtoknál, melyet annyira megérdemelt, többet a társadalmi egyenlőségnél, különösen barátságot kér.

Ismerjük nemes lelkeiket, lengyelek. Azok, kik még hóhéraikat is képesek voltak szeretni, nem fogják szeretetöket szegény honfitársaiktól megvonni.

A parasztnak van oka, fontos oka van, hogy a régi lengyel köztársasághoz ragaszkodjék, azon köztársasághoz, mely tőle oly keveset követelt, a mai vér és más adókhoz képest, azon köztársasághoz, mely a barbaroktól megvédte millió lovagai lándzsái megett, kik századokon át mind a harcmezőn estek el.

És önök, e lovagok utódai, szeressék, bámulják azt a népet a mely az oroszok ellen vivott s annyira egyenetlen küzdelmeikben, megsegítette önöket bátor kaszásaival, a kozákok legnagyobb rémülete tárgya; azon népet, mely önzetlenül ontotta vérét, nem kutatva, hogy azon szabadság, melyet kivivand, számára is fog-e virulni; mely a lengyel legiókban lovaggá szentelve Franciaország zászlói alatt, önökkel egy sorban küzdött, és hihetetlen hőstettek által, a dicsőség egyenlőségét önökkel megosztotta.

Önöktől függ, hogy a lengyel nemzetiiséget, mely oly kegyetlenül támadtatott meg, mely területében megcsónkíttatott, mely legkitűnőbb embereitől megfosztatott, mely dühvel üldöztetett hol önkényesen, hol törvény nevében, önöktől függ, hogy azt megszilárdítsák és kiirt-hatatlanná tegyék. Ezután ne csak az államban nyilvánuljon, mely összerombolható. Alapítsák

meg azt az emberi lélekben, magában az élet szentélyében. Legyenek gyökerei oly mélyen, hogy ahhoz semmi zsarnok többé hozzá ne férhessen : az emberek kölcsönös szeretetében és testvérségében.

Ha a cselekedetek el vannak önök előtt tiltva, az érzések nincsenek. Akarjanak, szeressenek, megérti ezt mindenki. A szívbeli testvérség, a szándékos egyenlőség önmagától nyilvánul.

Ha a falusi népesség társadalmi helyzetén semmit sem változtathatnak is, eszközöket megváltoztathatják, fejleszthetik. Nem engedték meg, hogy iskolákat alapítsanak; de mindenki önök közül lehet az iskola. Ne zárkozzanak be magános házaikba, hogy ott ellankadjanak várva, epedve, lassu halállal mulva ki, folytonosan forgatva az éles fegyvert vérző sebeikben. Menjenek ki, menjenek a nép közé, osszák meg vele a férfias munkát; járjanak vele az eke mellett, mondják el neki mind azt, a mit fájdalom nem tud, a mi a lélek lelke, az élet lényege. Ha emlékeznék! Mennyivel feljebb állna! Mily éltető, hatalmas önérzet lelkesítné! A szellemi oktatás, mely neki szükséges, az nem a mint rendesen hiszik, egy kevés olvasás (mit azonnal el is felejt. mivel se könyve, se szabad ideje nincs). A mi neki szükséges, és a mit mohón felfogna, az saját emlékeinek felelevenítése, az dicső múltjának feltámadása, az Lengyelország maga! Mondják el neki a törökök ellen vívott nagy csatákat, beszélik el mint tudták egész Európát védelmezni.

Beszéljenek Sobieski Jánostól, Bécs megszabadításáról, Németország megmentéséről. Mondják el neki a régi szláv nemzeti dalt, melyre egy pápa is hivatkozott. Lengyel küldöttek Rómában levén egykor, ereklyéket kértek a pápától, templomaik számára. «Szegény emberek, mit jönnek ide ereklyéket kérni, felelt a pápa, hát elfelejtették nemzeti dalokat: «Ó lengyel, lengyel, hasítsd meg bárhol is a lengyel földet, s vedd a kezédbbe, marttyrok poraira lelsz». Nemes felelet, mely az olasz becsületére válik. Lengyelországnak legszentebb ereklyéi hazájában vannak, nem pedig a pápák Rómájában. A catacombák városa nem adandja neki vissza az életet, se csodákat nem művel már. Azon Róma, mely szemeink előtt most feltámad, az a pápák ellensége, az őskorhoz méltó Róma.

Egy lelkes lengyel nemzeti dalban (*a karácsonyi éj visióiban*) előjön Szent Péter temploma, kupolája ketté van repedve és már-már leomlik. Az utolsó lengyelek, híven ahhoz mit imádtak, végső önfeláldozással feltartják még e kupolát, lándzsáik hegyével. Róma nem tartja fen Lengyelországot.¹ Lengyelország tartja még fen Rómát, azt a Rómát, mely Oroszország híve, azt a Rómát, mely a keresztén vértől piros és ittas Phalarist elfogadta.

Vigyázzanak lengyelek, a mióta ő azon ku-

¹ Ez egy röpiratban kimondott fontos tévedésre a felelet, mely röpirat különben igen eszes, és komoly kutatásokkal van tele. (*Oroszország európai szempontból.*)

pola alatt imádkozott, az sülyed, sülyed, semmi sem akadályoztathatja meg összeomlásában. A vérbe dül. Elszánt hűségök semmit sem segíthet.

Nézzék, hogy a catholicismus hova vezette Irországot; rettentő végzet! a népesség fenmaradt, szaporodik, és a faj elvesztette életerejét, elkorcsosult, eltűnt. Nézzék Spanyolországot mily terméketlen mily kihalt, második Fülöp óta. Nézzék, hogy a rabszolgák hite, a holtak hite, mily sokáig tartotta Olaszországot sirjában lenyomva. És végre Francziaország, mily sebet ejtett rajta a catholicismus! örökre vérzeni fog attól, megátkozva Olaszország által.¹

Az istenért ne feledjék el minden szerencsétlenségök kútfejét. A XVI. században nemzetök a legtürelemesebb, legelnézőbb, legszelidebb és legbátrabb nemzet volt. A jezsuiták letelepedése Lengyelországban, üldözéseik elválasztották önöktől, örökre elszakították s az ellenség karjaiba taszították a görög szertartást követő testvéreiket, a kozákokat. Ki adta Oroszország kezébe azt az éles tört, melyet aztán Lengyelország szívébe döfött, ha nem a catholicismus?

A mult század közepén ismét a catholicismus kizárván a királyi választók közül a máshitüeket, ürügyet szolgáltatott Oroszországnak és Európában ezt népszerűvé tette mint a vallás-szabadság védelmezőjét a lengyel papság ellen.

¹ A szerző a szerencsétlen római expeditiót érti.

Azok, kik most arra akarnák építeni nemzeti-ségöket, a mi épen vesztöket okozta, legkegyetlenebb ellenségeik. Öntudatosan vagy nem, az önök halálán dolgoznak. A catholicismust tenni most, jelen századunkban a lengyel nemzetiség fő jellegének, az annyi mint örökre elidegeníteni azon szlávokat, kik a görög hithez tartoznak, s azokat egyenesen az oroszoknak átadni.

Szerencsétlen papok, hát nem elég, hogy kétszáz évvel ezelőtt megfosztották Lengyelországot hősies védfalától, a kozákoktól? Most testvéreit, új szövetségeseit is el akarják tőle idegeníteni azokat, kiket a gondviselés küld feléje. Azon szlávokat, kik új nemzet levén, mindenütt keresnek szövetségeseket? Azt fogja-e nekik mondani Lengyelország: «Nem vagyok testvérték. Nekem meg van saját istenem, keressétek a ti isteneiteket!»

Nem ajánlom önöknek, lengyelek, hogy hitöket megtagadják. Önök hűségesek, jól tudom, sohasem hagyták el zászlóikat. Nem is kívánom, hogy ezen hitről lemondjanak, csak értsék meg, tágítsák ki, s nemesítsék. Mint a gyermekek, sokáig csak szavakat ismételtek: most hogy a kor és fájdalom férfiakká érlelte, ideje, hogy az eszmét felfogják. Azon istent, melyet kőmásolatában oltáraikra helyeztek, kezdjék megérteni, érezni az emberiségben, élő másolatában. A világ vallása most már nem többé azon önző hit, mely egyedül dolgozik saját üdvösségén és magányo-

san jut az égbe. Az a közös üdvösség közös erőlködés után, az emberégnek testvéries gyámolítása az emberiség által. Nem száll le többé csak egyre az isteni lélek, Isten lelkesíti mindnyájokat, mind messiások! Kiben nem rezegnek, korunkban, isteni húrok, ki nem sejti a jövődőt, szívével, fájdalmai által?

De nemcsak sejteni kell a jövőt, azt elő kell teremteni, akarni kell, és magasztos szívbeli erőlködéssel előre el kell fogadni azon áldozatokat melyeket az ujkor reánk mér.

Ki kerülendí el ez áldozatokat? Bár merre tekintek, látom, hogy azon nemzeteknek, melyek ez új pályára fel akarnak lépni, első tett gyanánt, le fog kelleni mondaniok arról, mihez leginkább ragaszkodnak, a régi nemzeti hibáról, azon szeretett hibáról, melyet szívök mélyében ápolgatnak. Olaszországnak azt fogják mondani: «Áldozd fel régi viszálykodásaidat, községi büszkeségedet és elszigetelő szellemedet. Csak az egységben leszesz szabad!» Németországtól pedig azt fogja követelni az isten, hogy áldozza fel szellemének két ellenkező tulajdonát, melyet egyesíteni volt képes: a skolastikus philosophiát és ábrándosságot. «Tedd le oltáromra, fogja majd mondani az isten, philistaeus polgáraid álomkórságát. Add ide a könyvekben való hitedet, a nyomtatott hazugságok iránti tisztelettedet.» Magyarországnak pedig azt fogja mondani: «Vitéz hősies nép, áldozd fel büszke-

ségedet, régi előítéleteidet, légy testvér, testvéreid között!»

A külső ellenség nem félelmes azon nagy tusában, mely előttünk áll, bennünk van a legrettentőbb ellen, bennünk a legnagyobb veszedelem! És Franciaország! Nem is merek azon sok áldozatra gondolni, melyet isten tőle követelni fog, hogy méltó legyen a tette! Gondold meg nemes nép, melyet még Anglia is az isten katonájának hívott, hogy ezen elnevezés mily áldozatokat, mily felszentelést igényel! Jusson eszedbe, hogy a lovagokat csak testi és lelki megtisztulás után avatták fel.

Ki fogja ez áldozatokban megelőzni a nemzeteket, a végzetes ütközet előestéjén? Lengyelország mint mindig!

Még be sem várta az időt. Némely fiai már letettek az oltárra hallatlan óriási áldozatot, az orosz iránti gyűlöletet!

A még mi hátra van, az könnyebb. Kevesebb erőlködést igényel. Csak az van hátra, hogy a szegénytől a gazdagig, a hatalmastól a legkisebbekig testvéries szeretet fűzzön össze mindenkit, Lengyelországban.

És a sziv ezen új nyilvánulásában nemcsak a lengyelekben bizom, hanem különösen önökben lengyel asszonyok! E hősies népnél a nők mindig kezdeményezők voltak. A legnagyobb veszedelem közt, a leghősiesebb erőlködésekkor, ott voltak férjeik mellett. A szeretet nem csak üres

szó Lengyelországban. Követték férjeiket a csatába, a martyrságba. Azon végzetes út, mely két ezer mértföldnyi fenyőfásor közt, a szibériai jeges temetőhöz vezet, el volt lépve lengyel asszonyokkal, kik gyermekeikkel karjaikon, véres lábbal követték a kozák lándzsája alatt őrzött s vasravert férjeiket. Elfogadták e hosszú kínt és szentté tették önfeláldozások által. Szeretetőkkel legyőzték a zsarnokok dühét, és mennyországgá varázsolták a szibériai poklot.

Terjesszék most ki szárnyaikat, lengyel nők, új hősiességben. Előzzenek meg minket az önkényes szegénység meredek ösvényében is. Adjanak példát azon élet egyszerűségében, melyet a kor tőlünk követel. A testvérség áldott, de az út mely ahhoz vezet, göröngyös. Sokan igen meredeknek találják. Némelyek a családdal mentik magokat. Magokért egyszerűek lennének, mondják, de ha keresik a fényűzést, ha nem élnek testvérileg a szegényekkel, azt a nő miatt teszik. A szerett kedvesért fényűzők. S ezért csakis a nő lehet a szabadító.

Ezen utolsó áldozatokhoz, ezen szivbeli erőlködéshez, melyet a helyzet követel, szükségök lesz, lengyelek, azon önökkel született bátorságra, mely önöket mindig legelőre vitte. Ez új úton is az előőrsök lesznek. Legelőbb fognak jutni azon szűk ösvénybe azon keskeny hidon át, mely előtt annyian haboznak.

Szükséges-e eszközbe juttatnom egyik legdi-

csőbb tetteket? Emlékezzenek a spanyolországi szorosra, melyet önök halhatatlanná tettek. «Háromszor rohantak fel a franczia századok, mondja a harczos költő, ki e hőstettet megénekelte, háromszor egész a hegy tetejéig, mint a forrás által kilövelt óriási vizsugár, és háromszor ismét vissza és visszagördült az örvény mélyébe. A francziák, kik dicsőségben oly gazdagok, nem juthattak fel a tetőre, mint a hogy a kincseket bíró gazdagok nem jutnak az égbe. Némán, türelmetlenül vártak a lengyel lándzsák. «Előre! mondja a vezér, előre! tapasztalt utasok, kik áthatoltak már az Alpesek jéghegyein, és Syria homok sivatagjain, nyissák meg az utat! A kürt megszólal, a lándzsák rohannak a golyózapor közt. Egyszerre elhallgat minden, néma csend! A fehér sas Somo-Sierra hegycsúcsán nyugszik?»

Önökön a sor most is. Hadd küzdjön Lengyelország ismét Franciaország mellett, ezen új utban, mely meredekebb a Somo-Sieráénál. Lengyel tájarsa és testvére. És ha néhány lépéssel megseleztetik, nem fogja irigyelni. Azt mondja neki: «A te dicsőséged az én dicsőségem.... Induljunk együtt az áldozatra, és magunkkal fogjuk ragadni a világot! Hadd kövesse bennünk emberi testvérség előőrseit!»

